

Het gebedenboek van Catharina Bonen

(Nijmegen, UB, Hs 610)

De rijke gebedscultuur
in Limburgse vrouwen-
kloosters

Johan Oosterman

Afb. 1 Gebedenboek van Catharina Bonen (Nijmegen, UB, Hs 610) in gesloten toestand. De gave band met bandstempel en de sloten zijn goed herkenbaar. De omvang van het boek is goed te zien.

Het klooster Maagdendries, waarvan tegenwoordig de kapel het enige is dat nog rest in het Maastrichtse straatbeeld, kent een rijke geschiedenis die historicus Koen Goudriaan in 2019 uitvoerig heeft behandeld in de *Publications*.¹ Hij schetst een mooi beeld van de voorgeschiedenis, een gemeenschap van Begijnen, van de overgang in de eerste helft van de vijftiende eeuw naar de status van tertiariissen, zusters die leefden in de voetsporen van Franciscus, en van de materiële resten die er nog zijn van hun klooster. Maar de materiële restanten zijn schaars en het kloosterarchief vertelt vooral over de zakelijke aspecten van het leven in een religieuze gemeenschap. Terecht gaat Goudriaan daarom gedetailleerd in op de bewaard gebleven boeken om zicht te krijgen op de spiritualiteit van de zusters, waarbij hij spreekt van ‘de ruime overlevering van handschriften uit het klooster’.² In zijn bijdrage vermeldt hij vijftien Middelnederlandse handschriften die met Maagdendries in verband kunnen worden gebracht. Eén ervan dateert al

uit de dertiende eeuw. Het bevat een verzameling preken en traktaten (de *Limburgse Sermoenen*) en is elders gemaakt, om vervolgens in Maagdendries te zijn beland. Een ander is vervaardigd in Maagdendries maar terecht gekomen in het klooster van Reguliere Augustinessen in Maaseik, drie zijn eveneens in Maagdendries geschreven, al is Goudriaan er niet zeker van dat ze in het klooster zijn gebleven, en van elf handschriften staat vast, zo betoogt Goudriaan, dat ze deel hebben uitgemakt van de librerie van Maagdendries. Aan de lijst van handschriften die in Maagdendries bewaard werden, kan er in elk geval één worden toegevoegd: een gebedenboek dat in 2020 is verworven door de bibliotheek van de Radboud Universiteit en dat bewaard wordt als Handschrift 610 (afb. 1).

Voor het eerst wordt in deze bijdrage het gebedenboek dat berust in de Nijmeegse collectie voorgesteld aan een breder publiek. De aanwijzingen om het te situeren in Maagdendries komen ter sprake, terwijl het boek als object en

1 Goudriaan 2019.

2 Ibidem, 89.

de inhoud worden beschreven en besproken. In het tweede deel van dit artikel ga ik in op verschillende aspecten van de ruimere boek- en cultuurhistorische context: bezittersnotities, kopiïsten en de colofons die ze schreven, de bewaarde oorspronkelijke boekbanden, de decoratie en de teksten die we er aantreffen. Hierbij komen de gemeenschappelijke kenmerken van de gebedenboeken uit Maagdendries aan de orde en in het verlengde daarvan de argumenten op grond waarvan we kunnen aannemen dat ze zijn gemaakt in Maagdendries en/of daar in gebruik waren. Deze exercitie leidt tot nieuwe toeschrijvingen, maar ook tot de conclusie dat enkele handschriften die tot op heden aan Maagdendries werden toegeschreven daar juist niet vandaan komen.

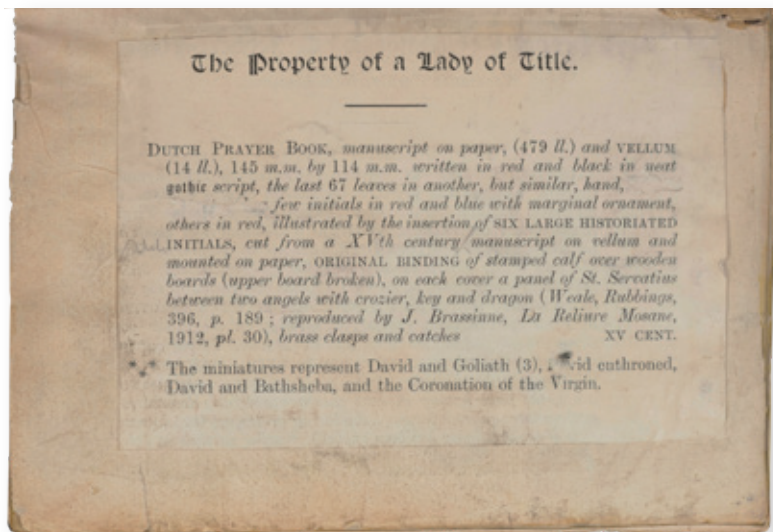
Deze bijdrage heeft het 'Nijmeegse' gebedenboek als uitgangspunt. De contextualisering waarbij de Middelnederlandse handschriften uit Maagdendries in onderlinge samenhang worden behandeld, heeft een sterk verkennend karakter. De beperkte mogelijkheden om bibliotheken en archieven te bezoeken in de voorbije twee jaren is daar debet aan. Bovendien vergt de verzameling handschriften uit Maagdendries een uitvoeriger studie dan bin-

nen deze relatief korte tijdspanne mogelijk was. Dit artikel wil, in navolging van het eerdere werk van Goudriaan, het onderzoek naar de boeken van een Maastrichts vrouwenklooster een paar stappen verder brengen in de overtuiging dat het om een belangwekkende casus gaat die hoe dan ook meer bekendheid verdient. De gebedenboeken die in deze bijdrage ter sprake komen, zijn grotendeels afkomstig uit het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied, een regio die samenvalt met het zuidelijke deel van Nederlands Limburg en het aangrenzende deel van Belgisch Limburg. In de tekst verwijs ik doorgaans naar 'afkomstig uit het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied', 'Limburgse handschriften' etcetera wanneer ik verwijs naar deze voorsnog lastig exact af te bakenen regio en groep van gebedenboeken.

Gebedenboek van Catharina Bonen

In december 2020 heeft de Radboud Universiteit een laatmiddeleeuws gebedenboek kunnen verwerven dat voordien onbekend was bij onderzoekers. Het kwam niet voor in de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa, het zeer uitvoerige documentatie-apparaat van middeleeuwse handschriften en

Afb. 2 Beschrijving van het gebedenboek van Catharina Bonen, vermoedelijk afkomstig uit een oude veilingcatalogus, nu ingeplakt in het gebedenboek. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 1r.

Afb. 3 Onderaan de linkerpagina is een kort colophon te lezen waarin de kopiïste van dit boek vraagt een Ave Maria voor haar te bidden. De rechterpagina bevat een ingeplakte gehistorieerde initial met David die het hoofd van Goliath presenteert aan twee vrouwen. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 202v-203r.

vroege gedrukte werken uit de Nederlanden, en er was – voor zover valt na te gaan – nauwelijks over gepubliceerd. De beknopte gedrukte beschrijving die voorin het boek is geplakt, is vermoedelijk afkomstig uit een eerdere veilingcatalogus (afb. 2). De beschrijving in de online catalogus van Ketterer Kunst, het Hamburgse veilinghuis dat het boek op 15 november 2019 aanbood, is dan ook waarschijnlijk de tweede karakterisering en spreekt van een ‘Niederländisches Gebetbuch’ uit het begin van de zestiende eeuw. Het is, zo meldt die beschrijving, een boek uit de traditie van de Moderne Devotie dat is voorzien van zes ingevoegde gehistorieerde initialen (grote geschilderde letters met daarin een voorstelling) afkomstig uit een ander handschrift (vermoedelijk een psal-

ter) en van een contemporaine stempelband met een afbeelding van Sint Servaas.³ Uitgebreider was die beschrijving niet. Al snel bleek dat het boek tal van aanwijzingen bevat die een nauwkeuriger situering mogelijk maken.

Op diverse plaatsen in het gebedenboek spreekt de ‘gelovige ik’ van ‘sondersse’ en niet van ‘sonder’.⁴ Dit komt voor in meer boeken voor persoonlijke devotie. De vrouwelijke vorm is een duidelijke indicatie dat de beoogde gebruiker van het boek een vrouw was. Overigens wil het ontbreken van een dergelijke indicatie niet zeggen dat het boek voor een man bedoeld was. Tal van boeken waarvan vaststaat dat ze voor een vrouw bedoeld waren, bezigen niettemin consequent de vorm ‘sun-

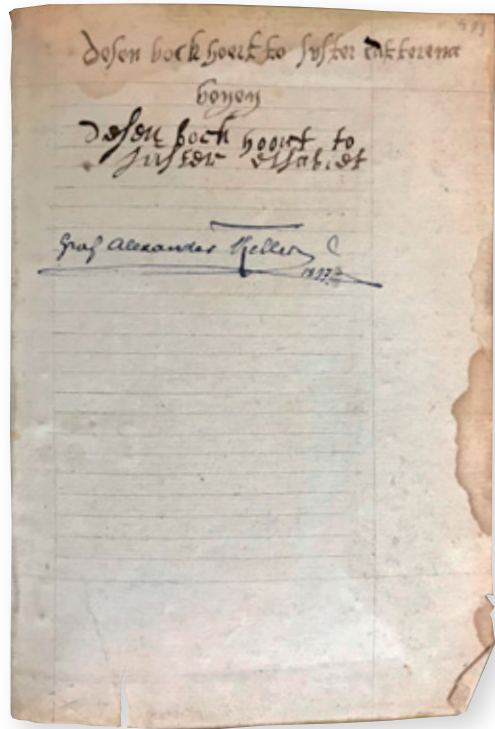
3 Ketterer Kunst. Auktion: 491 Wertvolle Bücher. Hamburg, am 25.11.2019. Online: <https://www.kettererkunst.de/kunst/kd/details.php?obnr=419000439&anummer=491> (geraadpleegd op 22 mei 2022).

4 Zie bijvoorbeeld f. 147v, 173v, 297r.

der', 'sondaer', et cetera. De grote omvang van het boek, 497 folia oftewel 994 pagina's, en de vaak veeleisende gebedsoefeningen die het bevat, versterken het vermoeden dat het bedoeld was voor een religieuze of semi-religieuze vrouw.

De contemporaine gestempelde boekband wijst door de afbeelding van Sint Servaas naar Maastricht. Het is goed te bedenken dat een boekband niet zonder meer iets zegt over de herkomst van het boek. Boeken werden lang niet altijd direct gebonden nadat ze waren geschreven. Toch zijn er in dit geval goede redenen om aan te nemen dat het boek kort na voltooiing van het schrijfwerk gebonden is, zoals verderop nog ter sprake komt. De inhoud en het materiële voorkomen van het boek wijzen op verwantschap met Limburgse handschriften uit Maaseik en Maastricht, zoals verderop wordt uitgewerkt. Het boek bevat een summier colofon en enkele bezittersnotities. Het colofon is geschreven door de kopiïst die het hele handschrift heeft gekopieerd: 'Bidt om gods wille een ave maria voer die scrijfersse l v b' (afb. 3).⁵ Deze woorden geven aan dat het boek is geschreven door een vrouw (*scrijfersse*). Haar initialen bieden ons jammer genoeg onvoldoende aanknopingspunten voor identificatie. Bovendien ontbreekt in dit colofon een aanwijzing voor de plaats waar het boek geschreven is.

De bezittersaantekeningen op het laatste schutblad, in cursief schrift uit de zestiende eeuw, geven evenmin expliciete informatie over de herkomst, maar vermelden wel de namen van twee vroege bezitters. De bovenste en vermoedelijk oudste aantekening luidt: 'desen bock hoert to suster catterena bonen', meteen gevolgd, in een andere hand, door 'desen bock hooirt to suster elsabiet' (afb. 4). In de jaren 1914-1915 publiceerde de Maastrichtse histori-

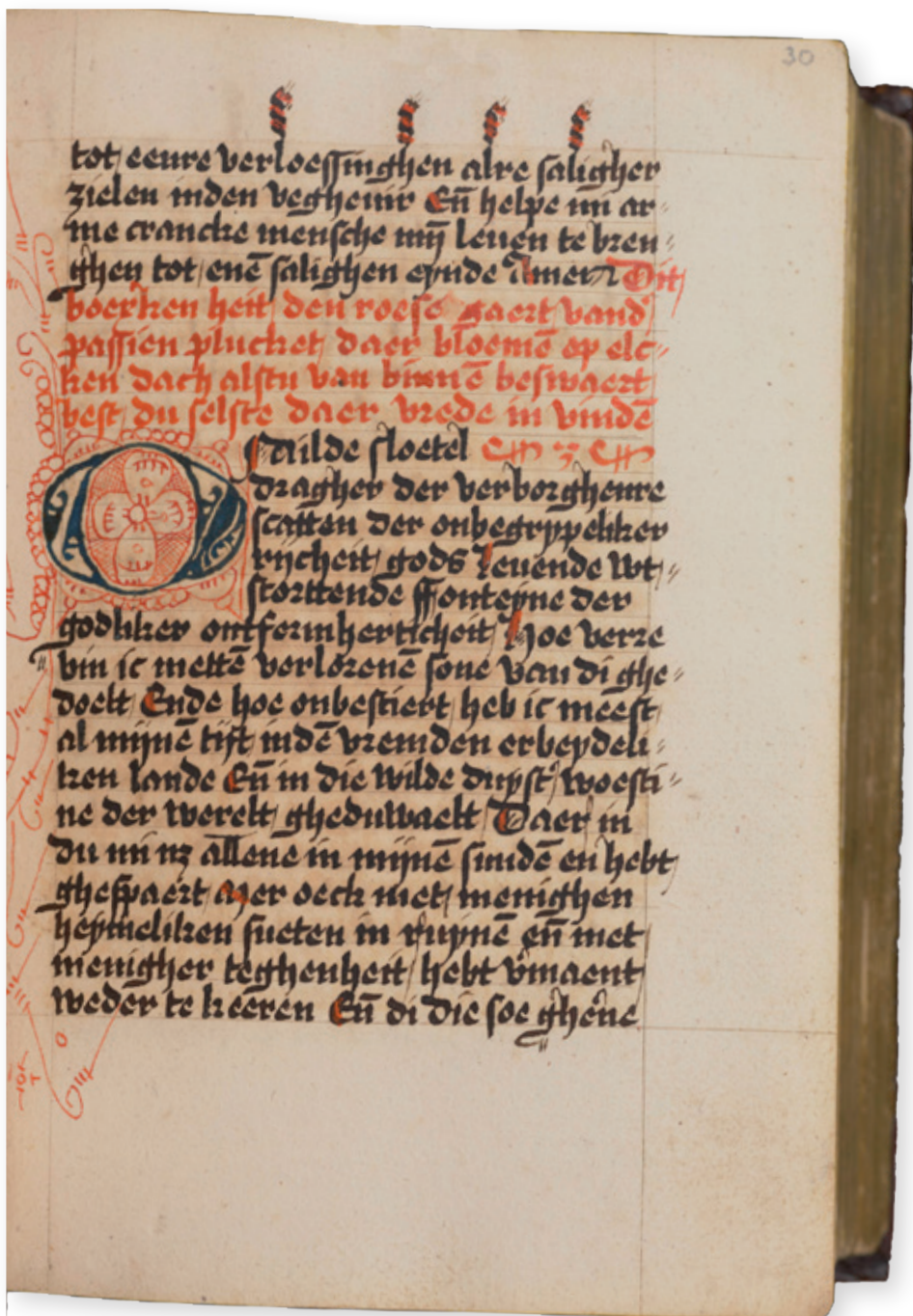
Afb. 4 Schutblad met de namen van vroegere bezitters. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 499r.

cus en archivaris Pierre Doppler (1861-1938) in *De Maasgouw* lange lijsten met de religieuzen en rectoren van Maastrichtse vrouwenkloosters. Onder het jaar 1490 treffen we 'Katherine van Bonne' aan, die in dat jaar de procuratrix van het klooster was, oftewel de zuster die verantwoordelijk was voor het financiële en organisatorische reilen en zeilen in het klooster.⁶ Deze Katherine moet wel haast de Catterena Bonen zijn die het gebedenboek onder haar hoede heeft gehad. De verschillen in spelling zijn voor middeleeuwse bronnen gebruikelijk. Evenzeer is het aannemelijk dat Catharina van Bunde, die in 1517 in de kloosterarchieven voorkomt, dezelfde zuster is.⁷

5 Nijmegen UB Hs 610 f. 203v.

6 Doppler 1915, 70. Ik dank deze verwijzingen aan Koen Goudriaan, die me tevens de identificatie suggereerde van Katherina van Bonne en Catharina van Bunde met de eerste bezitster van het gebedenboek.

7 Doppler 1914, 62.

Afb 5 Pagina uit het gebedenboek van Catharina Bonen met een initiaal, penwerkdecoratie in de marge en versierde stokken in de bovenmarge. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 30r.

Deze Catharina is de eerst bekende bezitter van het handschrift geweest, dat we verder aanduiden, met een genormaliseerde spelling van haar voornaam, als het gebedenboek van Catharina Bonen. Na haar ging het boek over naar suster Elsabet, als we de volgorde van de notities als indicatie opvatten voor de volgorde waarin de twee zusters het boek bezaten. In de jaren na 1500 zijn er in de door Doppler gepubliceerde lijsten twee zusters die in aanmerking komen voor identificatie van deze zuster Elsabet: onder het jaartal 1517 vermeldt hij Elisabeth Volrich en Elisabeth van den Daele. Die laatste was evenals Catharina Bonen de procuratrix van het klooster, en ze was dat ook nog in 1519.⁸ Het is voorstelbaar dat dit kostbare boek door Catharina is overgedragen aan Elisabeth toen ze haar opvolgde als procuratrix.

Opbouw en inhoud

Het gebedenboek van Catharina Bonen heeft zoals gezegd een omvang van 497 bladen. Het is opgebouwd uit regelmatige katernen van acht bladen (*quaternionen*). Op een klein aantal perkamenten bladen na is het geschreven op papier in een regelmatig hybride schrift, dat wil zeggen: in een schrifttype dat instaat tussen de formele gotische *textualis* en de informele *curi-va*.⁹ Het schrift kent niet al te veel versiering, al zijn de stokken die boven de bovenste regel uitsteken regelmatig verlengd en versierd (afb. 5). De initialen zijn voorzien van eenvoudig penwerk, meestal in rood. Heel zelden is er ook blauwe inkt gebruikt. Door het hele boek heen komen veel en vaak omvangrijke rubrieken voor. Deze opschriften boven de afzonderlijke gebeden, die hun naam ontleen aan de rode inkt (*rubrum*) waarin ze zijn geschreven, bevat-

ten de titel van een gebed en vaak een typering van de inhoud, soms gevolgd door aanwijzingen voor het gebruik van die teksten.¹⁰ Verdere versiering ontbreekt in het handschrift, met uitzondering van de reeds genoemde zes gehistorieerde initialen die afkomstig zijn uit een ander (perkamenten) handschrift. Het gaat vermoedelijk om een psalter waarvan de herkomst lastig vast te stellen is. Hoewel de verluchting verwantschap vertoont met de Vlaamse miniatuurschilderkunst uit het begin van de zestiende eeuw, is het mogelijk dat we hier te maken hebben met fragmenten uit een boek dat in of rond Keulen is vervaardigd (afbeeldingen 6, 7, 8, 9, 10).¹¹ De uitgesneden initialen zijn pas later aan het gebedenboek toegevoegd, bij teksten die meestal weinig relatie hebben met het onderwerp van de afbeelding.¹²

Het gebedenboek bestaat uit twee delen, beide geschreven door dezelfde kopiïste. Het eerste deel beslaat de folia 1-203, het tweede deel de folia 204-497. Dat de delen bij elkaar horen, blijkt zowel uit de identieke opmaak door het hele handschrift heen als uit de doorlopende nummering van de katernen. Deze zijn voorzien van zogenaamde katernsignaturen, bedoeld als aanwijzing voor de boekbinder om de opeenvolgende katernen in de goede volgorde te leggen. Het eerste katern is 'a', het tweede 'b' en zo verder. Als de kopiïste tegen het einde van dit eerste deel bij de 'z' is aangekomen, vervolgt ze met 'aa'. Het laatste katern van dit eerste deel is voorzien van 'bb'. Het tweede deel van het handschrift vervolgt met 'cc' en het laatste katern dat van een signatuur voorzien is, draagt de letters 'nnn', het 58^c katern van dit gebedenboek. Daarna volgen nog drie katernen. Dat katernen zijn doorge-

8 Idem.

9 Gumbert 1988, 162-163.

10 Zie over rubrieken: Rudy 2017.

11 Persoonlijke mededeling Rob Dücker en James Marrow.

12 Dat ze later zijn toegevoegd, blijkt uit het feit dat ze op papier zijn geplakt dat telkens op een van de bladen van het handschrift is bevestigd. Ze zijn niet meegebonden. Door het papier heen is de achterzijde te zien, waarop muzieknoden zijn te onderscheiden.

Afb. 6 David heeft Goliath geveld met een slinger. Ingeplakte gehistorieerde initiaal. Keulen? Ca. 1500. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 1v.

Afb. 7 David slaat het hoofd van Goliath af. Ingeplakte gehistorieerde initiaal. Keulen? Ca. 1500. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 129r.

Afb. 8 Koning David op zijn troon. Vier vrouwen musiceren en zingen. Ingeplakte gehistorieerde initiaal. Keulen? Ca. 1500. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 275r.

Afb. 9 Kroning van Maria. Ingeplakte gehistorieerde initiaal. Keulen? Ca. 1500. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 352r.

Afb. 10 David kijkt toe terwijl Batseba baadt. Ingeplakte gehistorieerde initiaal. Keulen? Ca. 1500. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 430r.

nummerd wijst erop dat het van meet af aan de bedoeling moet zijn geweest ze in één boek samen te binden.

Aan het einde van het eerste deel ‘signeert’ de kopiïst haar werk in een kort colofon, zoals hiervoor al ter sprake kwam.¹³ In het vervolg van het handschrift zet dezelfde kopiïste haar werk voort. Zo te zien is er in het gebedenboek maar één kopiïste werkzaam geweest. Door gaans zijn kopiïstencolofons uitvoeriger dan het enkele regeltje dat hier te lezen valt. Ze bevatten informatie over wanneer en waar het boek is voltooid en wie het schreef. Dikwijls ook besluit zo’n colofon met een verzoek om gebed. Hier ontbreken plaats en moment van voltooiing en is de naam afgekort tot initialen. Wel bevat het colofon – ‘Bidt om gods wille een ave maria voer die scrijfersse l v b’ – de vraag om gebed. Het lijkt er zelfs op dat het daar in deze korte frase juist om ging. Een dergelijk colofon vormt een duidelijke aanwijzing dat het boek bedoeld was om gebruikt te worden binnen de kloostergemeenschap waar het geschreven was. Daar kende men immers de zuster die vroeg om gebed. Binnen die gemeenschap was het verzoek betekenisvol. We mogen daarom aannemen dat dit gebedenboek gemaakt is met het oog op gebruik in Maagdendries.

Inhoudelijk gezien zijn de twee delen waaruit dit gebedenboek bestaat, verschillend van karakter. Het eerste deel bevat passiegebeden en gebeden om te bidden tijdens de mis. Het tweede deel bevat Mariagebeden, waaronder een aantal dat heel omvangrijk is en een grote rijkdom aan beeldspraak kent. Een zo scherpe tweedeling is opvallend. In veel gebeden- en getijdenboeken is er wel sprake van enige groepering, maar zelden is deze zo consequent vol-

gehouden. Bovendien ontbreken heiligengebeden en gebeden die nadrukkelijk bedoeld zijn voor specifieke kerkelijke feestdagen. Dit boek kent dus geen directe aansluiting bij de loop van het kerkelijke jaar, zoals wel het geval is in diverse andere gebedenboeken uit Maagdendries, en het is dan ook geen toeval dat een liturgische kalender ontbreekt. Die zou bij dit boek niet functioneel zijn geweest.

In het voorafgaande is, na een korte introductie van klooster Maagdendries en de voornaamste uitgangspunten van deze bijdrage, op hoofdlijnen het gebedenboek van Catharina Bonen gepresenteerd. Daarbij is ingegaan op de argumenten om het te situeren in het Maastrichtse vrouwenklooster. De bezittersnotities kregen daarbij het grootste gewicht, maar ook de inhoud en de boekband wijzen op een nauwe verwantschap met handschriften uit Maagdendries. In het vervolg van deze bijdrage ga ik nader in op verschillende van deze aspecten, zowel om te laten zien hoe de toeschrijving aan Maagdendries tot stand komt als om een nadere karakterisering te geven van deze groep van handschriften. Daarbij richt ik me op de handschriften uit de late vijftiende en de vroege zestiende eeuw die in Maagdendries zijn geschreven.¹⁴ De gebedenboeken uit de jaren rond en kort na 1500, waartoe ook het gebedenboek van Catharina Bonen behoort, worden in het bijzonder uitgelicht.

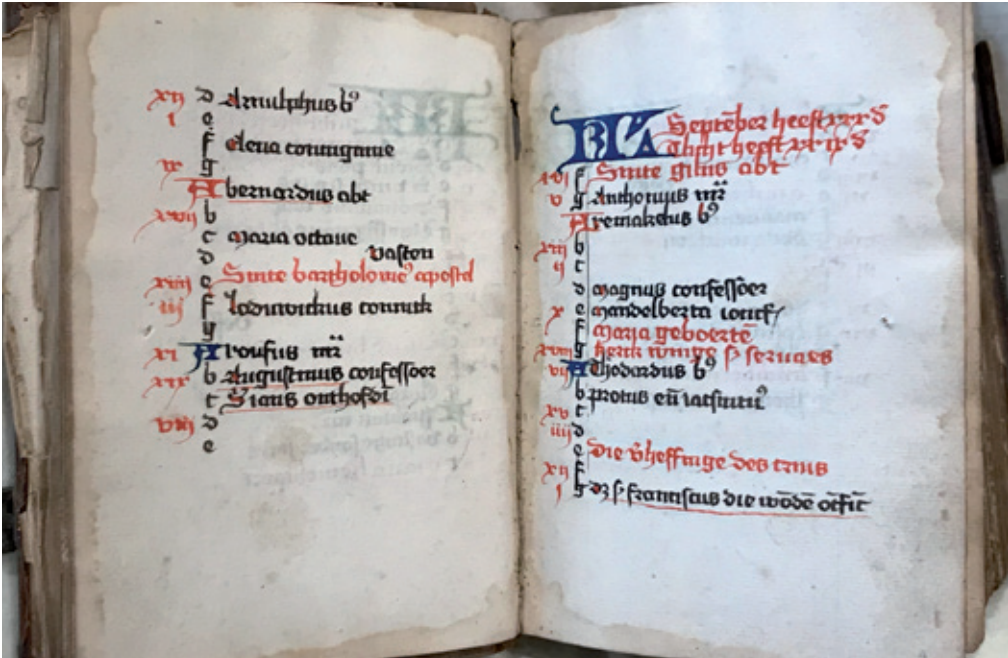
Kalenders en heiligen

Een heiligenkalender vermeldt de heiligen en de kerkelijke feesten die in de loop van het jaar worden gevierd.¹⁵ Daarbij gaat het om feesten die (vrijwel) overal in de christelijke wereld deel uitmaken van de jaarkalender: de grote feesten die gerelateerd zijn aan het leven, de passie en

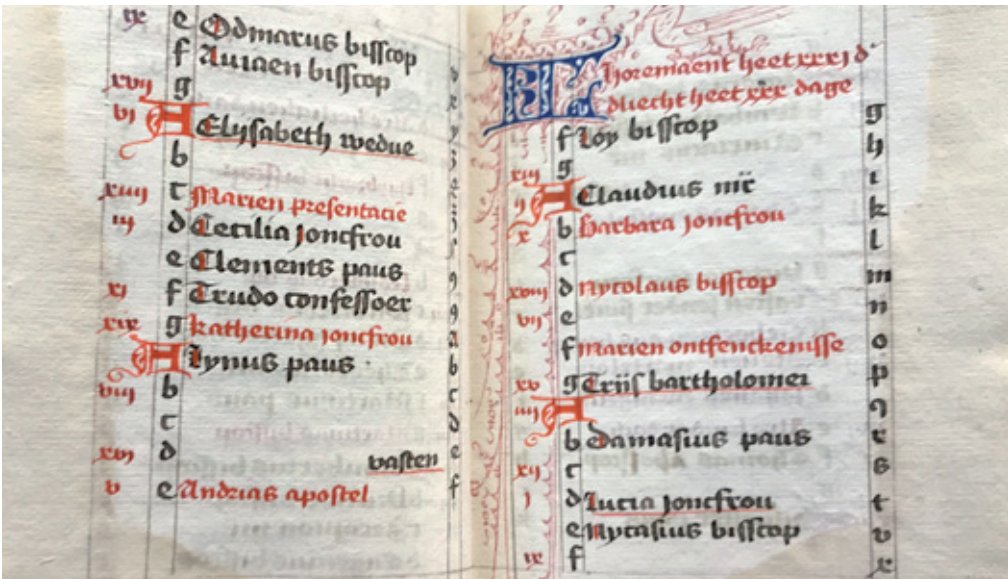
13 Het is niet ongebruikelijk dat de kopiïste aan het slot van het eerste deel een colofon noteert. Ook in andere handschriften komt het voor dat de afzonderlijke delen wel zijn voorzien van een colofon, terwijl dit ontbreekt aan het slot van het handschrift.

14 Het handschrift met de Limburgse Sermoenen, Den Haag, KB, 70 E 5, dat van omstreeks 1300 dateert, blijft hier verder buiten beschouwing.

15 Over kalenders, zie: Wieck 2017.

Afb. 11 Kalender met op de linkerpagina de tweede helft van augustus en op de rechterpagina de eerste helft van september. Op 9 september in rood: 'Kerck winge sint servaes'. Maastricht, Bonnefantenmuseum, LGOG z.s. (1) f. 8v-9r.

Afb. 12 Kalender met op de linkerpagina de tweede helft van november, met op 30 november in rood: 'Andrias apostel'. Op de rechterpagina de eerste helft van december, met op 4 december in rood: 'Barbara joncfrou'. Maastricht, GA, 462. f. 12v-13r.

de opstanding van Christus, zoals Kerstmis, Driekoningen, de vastentijd, de feesten van de Goede Week en Pasen, Hemelvaart en Pinksteren, naast de feesten die verbonden zijn met de voornaamste heiligen zoals Maria, Stephanus, Johannes de Evangelist en Johannes de Doper, Catharina, Barbara, Christoffel en Joris. Maar even talrijk zijn in dat opzicht de meer lokale heiligen. Daaronder zijn heiligen die soms vrij algemeen worden vereerd in bijvoorbeeld de Nederlanden, Engeland, Scandinavië of Italië, of juist binnen bepaalde kloosterordes. Nog specifiek is de devotie voor heiligen die verbonden zijn aan een bisdom, een stad of zelfs een specifieke kerk of klooster. De heiligenkalender verraadt door het voorkomen van bepaalde heiligen en zeker ook door de specifieke combinatie wat het gebruik oftewel de *usus* is: waar worden uitgerekend deze heiligen vereerd? Met name de belangrijkste heiligenfeesten, de feesten die verplicht moesten worden gevierd, zijn in de kalender in rood geschreven.

Vier gebedenboeken uit Maagdendries die dateren uit het begin van de zestiende eeuw zijn voorzien van een kalender.¹⁶ Zeker drie daarvan zijn geschreven door de kopiïste die de prozaïsche noodnaam ‘kopiïste van de kalender in Maastricht, GA, 462’ heeft gekregen. De kalenders zijn overduidelijk bestemd voor het bisdom Luik, waartoe Maastricht behoorde. Zo zijn Servaas op 13 mei en Hubertus op 3 november in rood genoteerd, en is Karel de Grote (28 januari) – vooral vereerd in de bisdommen Luik, Aken en Keulen – in zwart geschreven. Twee feesten, beide in rood genoteerd, wijzen op het specifiek Maastrichtse gebruik van de kalender: de translatie van Servaas op 7 juni en de kerkwij-

ding van Servaas op 9 september (afb. 11), het feest dat de officiële stichting van de basiliek van Sint Servaas memoreert.¹⁷

Dat hiernaast het feest van de heilige Andreas (30 november) in rood is genoteerd, sluit aan bij de bijzondere devotie die er voor Andreas bestond als patroonheilige van Maagdendries, maar is als zodanig niet uitzonderlijk. Andreas wordt zo algemeen vereerd dat er weinig kalenders zijn waarin zijn naam niet in rood is genoteerd. Ook voor Barbara (4 december) bestond er een bijzondere devotie. Hoewel zij in vrijwel elke kalender voorkomt, is het zeker niet vanzelfsprekend dat haar feest tot de hoogste rang werd gerekend. In de kalenders uit Maagdendries is dat wel het geval en is haar naam dus in rood geschreven (afb. 12). De specifieke verering voor Andreas en Barbara zien we tevens op andere manieren terug in de handschriften uit Maagdendries. Zo bevatten ze soms gebeden en, in het geval van Barbara, een lied tot de patroonheilige.¹⁸ Af en toe wordt daarbij met zoveel woorden genoemd dat het om een gebed gaat tot de patroon van het klooster: ‘Van sinte Andreas ons patroon’, luidt een opschrift in het gebedenboek uit de collectie van het Koninklijk Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG), gevolgd door een gebed ‘Noch van onsen weerdigen patroon’ (afb. 13). Iets verderop staat een gebed tot Barbara, ingeleid met ‘Van sint Berbera ons patronersse gebed’.¹⁹

De hiervoor vermelde handschriften zijn, zo blijkt uit de kalender en uit hun devotie-inhoud, bestemd voor gebruik in Maagdendries. Voor al deze handschriften geldt dat er krachtige argumenten zijn om aan te nemen dat ze er ook zijn vervaardigd. Andere aanwijzingen, in

16 Over drie van deze kalenders, de bijbehorende tabellen, en de kopiïst van deze kalenders, zie: Goudriaan 2019, 99.

17 De drie kalenders door de kopiïste van de kalender in Maastricht, GA, 462 zijn die in Leiden UB Ltk 320 en die in Den Haag, KB, 134 C 53. De vierde kalender staat in gebedenboek Maastricht, Bonnefantenmuseum, LGOG z.s. (1).

18 Het liedje tot Barbara – ‘Sinte barbara liechtken’ – staat in Keulen, HA, W* 25 f. 160v-161r.

19 Maastricht, Bonnefantenmuseum, LGOG z.s. (1), f. 55v, 56r, 56v. Ook in het handschrift Maastricht, GA, 462 wordt gerefereerd aan Andreas als patroon van het klooster. Op f. 130r staat: ‘onsen weerdigen patroon Sinte Andries’.

Afb. 13 Gebeden tot de heilige Andreas. Het gebed op de linkerpagina is voorzien van de rubriek ‘Van sinte Andrias ons patroen’, het gebed op de rechterpagina wordt ingeleid met ‘Noch van onsen weerdigen patroen’. Bonnefantenmuseum, LGOG z.s. (1) f. 45v-46r.

bezittersnotities en colofons, vormen een solide basis voor toeschrijving van handschriften aan plaatsen van productie en gebruik.

Bezittersnotities

Dat het gebedenboek van Catharina Bonen in gebruik was in Maagdendries blijkt uit de bezittersnotitie met de naam van de vermoedelijke eerste gebruiker van dit handschrift. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat die toeschrijving alleen mogelijk was omdat er al andere aanwijzingen bestonden dat het handschrift in of nabij Maastricht moest worden gelokaliseerd. Zowel het belang van gebruikersnotities als het gegeven dat lokalisering vaak alleen mogelijk is door een combinatie van aanwijzingen, blijkt maar al te goed uit dit concrete voorbeeld. We zien iets dergelijks ook bij verschillende andere handschriften waarvan is vast te stellen dat ze

gemaakt zijn of in gebruik zijn geweest in het klooster Maagdendries.

Zo was een handschrift met de Middelnederlandse vertaling van de *Vita ac passio Sanctae Barbarae virginis et martyris cum translationibus et miraculis eius*, een tekst over het leven en het martelaarschap van de heilige Barbara, toegeschreven aan Johannes van Wackerzeele, in het bezit van een zuster uit Maagdendries. Op het eerste schutblad van dit boek (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 4334) staat: ‘Desen boch hort toch suster Beatrix Daelen opten Meechdendris’. Het boek dateert uit het begin van de zestiende eeuw en Beatrix moet het toen in gebruik hebben gehad. Over haar is niet meer bekend dan dat ze zuster in Maagdendries was.

Soms dateren de aanwijzingen van later datum, zoals bij een omvangrijk handschrift, geschreven in twee kolommen, met verhalen

en exemplen (vaak korte verhalen die lieten zien hoe een voorbeeldig leven eruit zag) over Maria. Het bevindt zich tegenwoordig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (70 E 13) en maakte deel uit van de collectie die in de negentiende eeuw is aangetroffen in elf kisten in het Limburgse gouvernementsgebouw. In deze kisten bevonden zich tal van oude drukken en handschriften uit ‘Limburgse’ kloosters, waaronder 54 handschriften uit het klooster Maaseik.²⁰ In die ‘Collectie Maastricht’ bevonden zich maar twee handschriften uit Maagdendries. Een ervan is te herkennen aan een etiket op het voorplat (platten aan de voor- en achterzijde vormen de buitenbedekking van een losbladig boekwerk): “Maagdendries N° 4”. Het etiket is in dit geval niet de enige, en zelfs niet de belangrijkste, aanwijzing voor de herkomst. Hier wijst het colofon met de naam van de kopiïst ons de weg: Katrijn van Rade, die het boek schreef, leefde en werkte in Maagdendries.

Colofons

Een handschrift dat tegenwoordig behoort tot de collectie van de Koninklijke Akademie voor Nederlandse Taal en Letterkunde te Gent (Hs 10) is door zijn colofon onmiskenbaar te situeren in Maagdendries. Dit colofon is uitvoerig en biedt veel relevante informatie. Het handschrift bevat *Die expositie op dat heyleghe pater noster*. Dit is een serie preken die Herman Stekin – geboren in Schüttorf in het graafschap Bentheim – hield in het Sint-Annaklooster te Brugge, waar hij vanaf 1398 verbleef en op 23 april 1428 overleed.²¹ Een deel van deze gegevens is afkomstig uit het Gentse handschrift. Daar lezen we:

Desen heiligen pater noster ende dese salighe leeringe daer op dat predicden die

weerdige vader her Herman Stekin, vicarius vanden cloester van sinte Annen bi Brugge, die staerff int jaer ons heren M. CCCC ende XXVIII op den XXIIIsten dach van aprille.

Meteen na deze passage over de inhoud van het handschrift vervolgt het colofon met gegevens over de kopiïst, de plaats waar het gemaakt is en het jaar waarin het voltooid werd:

Item dit boeck is gescreven te Maastricht int besloeten suster huis opter Meechdendries. Ende voleindet op sancte Cristina dach, ende het heeft gescreven ein arme susterken, arm van doechden suster Katrijn van Rade int jaer ons Heeren doe men screiff M^oCCCC ende lxxxvii Bidt om gods wil voer die scrivers einen Ave Marien van mynnen dat ich alle mijn gebreken moet verwynnen ende mijnen god getrouwelicken mynnen Ende men in mach dijt boeck niet vercoupen want daer op sonnendage ende heilige dage in gescreven is²²

Katrijn van Rade, als zuster verbonden aan het klooster Maagdendries te Maastricht, maakt zich op nederige wijze bekend als de kopiïst. Dergelijke formuleringen treffen we vaker aan: het werk was zwaar, de kopiïst schiet tekort en is ‘arm van deugden’. De zondige kopiïst heeft niettemin het aan God gewijde werk tot een goed einde gebracht. Op het feest van Sint Christina, 24 juli 1487, voltooidde ze haar schriftwerk.

Het kopiëren van het boek ten behoeve van de gemeenschap is vergelijkbaar met de schenkingen ten behoeve van een klooster of kerk die gedaan werden door vaak rijke burgers of edelen. Deze geestelijke ‘stichtingen’ verzekerden de schenker van gebed voor haar of zijn

²⁰ Hermans 1987, 119-121

²¹ Jacobs 1927.

²² Gent, KANTL, Hs. 10, p. 464.

zielenheil en garandeerden een eeuwige gedachtenis of herinnering. Dat geldt eveneens voor dit Gentse boek. Katrijn van Rade vraagt in het colofon ervan nadrukkelijk om gebed voor haar zielenheil. De frase ‘Bid een Ave Maria voor degene die dit geschreven heeft’ is uit tal van middeleeuwse handschriften bekend.²³ Aan het slot van het colofon benadrukt Katrijn nog eens dat ze het boek als een dienst aan God heeft gekopieerd – op zon- en feestdagen zouden wij anno 2022 zeggen. Ze meldt ook wat dit betekent, namelijk dat het niet verkocht mag worden. De al genoemde historicus Goudriaan trok hieruit de conclusie dat er in Maagdenries boeken gemaakt moeten zijn die wél te gelde werden gemaakt.²⁴ Waarom zouden anders deze woorden zijn toegevoegd? Dit is een aantrekkelijke maar lastig bewijsbare gedachte.

Er zijn meer handschriften bewaard van de hand van Katrijn van Rade. In hetzelfde jaar als waarin ze het zojuist besproken handschrift voltooide, werkte ze aan een ander boek. Handschrift W 25 in het Stadsarchief van Keulen bevat een verzameling van diverse teksten, waaronder een keuze uit de preken van Herman Stekin, een aantal liedjes en gebeden, en diverse exemplen, verhalen en legenden over heiligen.²⁵ In het colofon wijst Katrijn van Rade op een paar van die legenden (afb. 14):

Dese legende van desen heiligen tiendusent maertelaeren is begonnen ende voleindet int jaer ons heren doe men screiff M^o CCCC ende LXXXVII. Suster Katrin van Rade. Myn lieve moeder ick heb uch dese legende geschreven om dat ik wael weit dat ure liefste heiligen synt²⁶

Opnieuw lezen we wie het boek vervaardigd heeft. Ook staat er dat Katrijn Rade in 1487 begonnen is te kopiëren en in datzelfde jaar het werk voltooide. We mogen aannemen dat ze is gestart na 24 juli, het moment waarop ze het handschrift met de prekenverzameling van Stekin afrondde. Ze meldt bovendien dat ze de legende over de 10.000 martelaren – beter bekend als de martelaren van Ararat – heeft geschreven voor haar lieve moeder. Vermoedelijk werd hiermee de kloosteroverste bedoeld. Ruim tien jaar eerder, in 1478, kopieerde Katrijn een boek dat bewaard is gebleven in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Wederom biedt het colofon de nodige relevante informatie:

Item dit boeck waert begonnen int jaer ons heren M^o cccc ende lxxviii Opter heiliger xiM meechedendach Ende het waert geindet Op der heiliger mertelerssen sinte Margarten dach int Jaer doe men screef M^o cccc ende lxxviii. Bidt om gods wil voer die scrivers van mynnen dat sij hemelrijck moet gewinnen Suster Katrijn van Rade is haer name. bidt sunderlingen Marien der glorioser moeder gods voer haer in wes eren sij dit boeck gescreven het. Ave. maria. rosa. etc.²⁷

Katrijn begon op het feest van de heilige Ursula en de elfduizend Maagden, 21 oktober 1478, en ze rondde het werk af op Sint Margriet, 13 juli 1479. Begonnen en geëindigd op een belangrijke feestdag was ook dit boek als een dienst aan God op te vatten. Niet voor niets verzoekt het colofon om gebed voor de ‘scrivers van mynnen’, de kopiïst die haar werk uit liefde verrichtte. Katrijn van Rade schreef dit boek

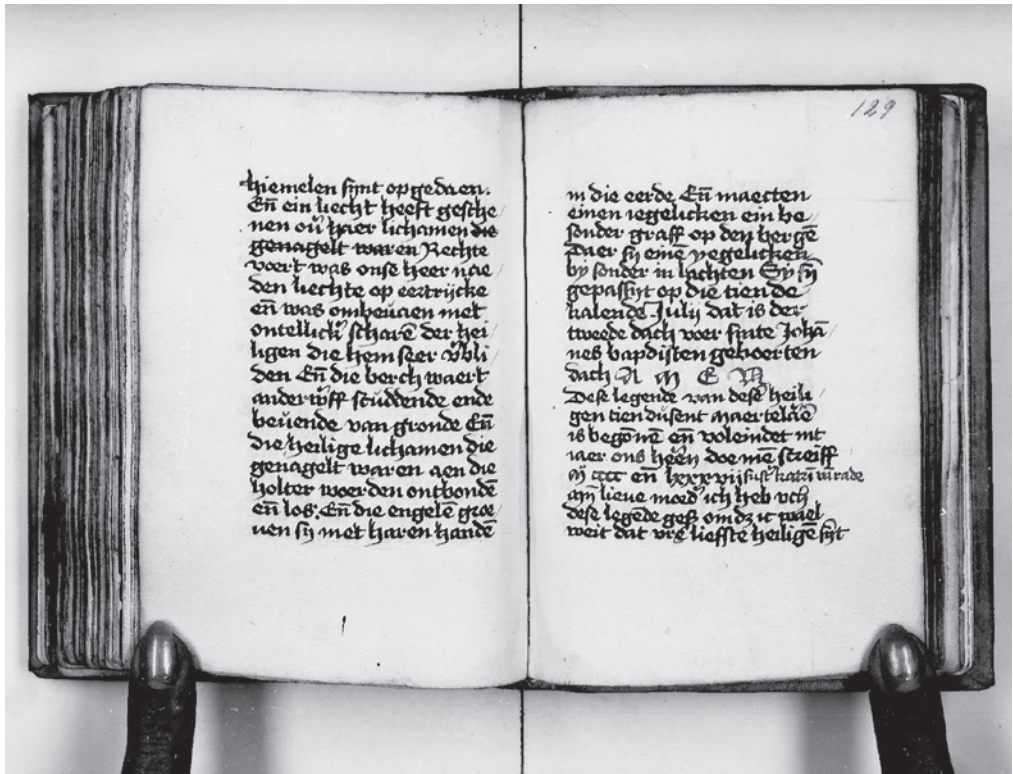
23 Zie bijvoorbeeld de handschriften uit het klooster Nazareth te Geldern: Costard 2011, 354, 359, 363, 367, 372, 376, 378, 381, 384, 385, 396, 407, 414, 419, 433, 438, 441, 447, 451, 463, 470, 475, 480, 482, 486, 493, 510.

24 Goudriaan 2019, 90-91.

25 Een uitvoerige beschrijving en digitale opnamen zijn beschikbaar via het Stadsarchief van Keulen: http://historischesarchivkoeln.de:8080/actaproweb/archive.xhtml?id=Vz+++++90003476PPLS#Vz_____90003476PPLS

26 Keulen, HA, W* 25, f. 129r.

27 Den Haag KB 70 E 13, f. 228r.

Afb. 14 Gebedenboek geschreven door Katrijn van Rade. Onderaan de rechterpagina een colofon. Keulen, HA, W* 25, f. 129r.

vooral ter ere van Maria. Haar voorspraak wordt in het bijzonder gevraagd. De inhoud van het boek heeft bovendien vrijwel uitsluitend betrekking op Maria. Deze voorkeur voor de devotie tot de moeder van God zien we vaker in de gebedenboeken uit Maagdendries. Het ongeveer twintig jaar later te dateren gebedenboek van Catharina Bonen is er een mooi voorbeeld van.

De colofons in deze in Gent, Keulen en Den Haag berustende boeken die door Katrijn van Rade zijn geschreven, geven voldoende informatie om zowel de boeken als de kopiist in het

Maastrichtse klooster Maagdendries te situeren. Er is een vierde boek dat in elk geval ten dele door Katrijn is gekopieerd. Dit devotieboek wordt bewaard in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (Hs I G 12) en is door verschillende personen vervaardigd. Het eerste omvangrijke deel bevat het *Büchlein der ewigen Weisheit* van de mystieke schrijver Henricus Suso. Het schrift is geïdentificeerd als dat van Katrijn van Rade.²⁸ Aan het slot van dit deel staat: 'Bidt vor die schrijvers datten got ewich leven geve na Geeindet op sce. Gregorius dach int jaer van xcviij'.²⁹ Opnieuw zien we hier

28 Gumbert 1988, nr. 305-306.
29 Amsterdam UB I G 12, f. 139v.

een verzoek om gebed voor de kopiist, dat wederom samen lijkt te hangen met het gegeven dat het boek is geschreven op heilige dagen. Het is voltooid op het feest van Sint Gregorius, 3 september 1498.

Wie de vier boeken overziet die Katrijn van Rade heeft gekopieerd, krijgt de indruk van een grote schrijfactiviteit.³⁰ Het als eerste genoemde boek rondde ze af op 24 juli 1487 en het tweede schreef ze volledig in 1487 – na 24 juli mogen we aannemen. Het als laatste besproken boek voltooide ze op 3 september 1498, terwijl een ander gedeelte van dit handschrift blijkens een colofon al in 1481 is gekopieerd (al is onzeker of dit ook door Katrijn van Rade gebeurde). Het vroegste werk dat bekend is, is het boek met Mariagebeden waaraan ze begon op 21 oktober 1478 en dat ze voltooide in juli van het jaar daarna. Bewijs voor commerciële productie, dat wil zeggen boeken om te verkopen, leveren deze vier voorbeelden niet op. Drie ervan zijn zeker op heilige dagen geschreven, terwijl het vierde is vervaardigd voor de 'lieve moeder'.

Behalve in de besproken boeken is er tot op heden maar in één ander boek uit Maagdendries een colofon aangetroffen, namelijk het al vermelde regeltje in het handschrift in de Nijmeegse Universiteitsbibliotheek.³¹ Het is teleurstellend door zijn beknoptheid, maar ondertussen toch betekenisvol. Ook hier vraagt de kopiist om gebed voor haar zielenheil: 'Bidt om Gods wille een ave Maria voer die scrijfersse'. Het schrijven van dit boek was voor haar dienst aan God. Het boek functioneerde daarmee eveneens als herinnering aan een van de zusters uit de eigen gemeenschap, zoals dat ook het geval was in het klooster Nazareth te

Geldern.³² Het is bovendien gesigneerd, al is het vooralsnog niet mogelijk de initialen 'l v b' nader te duiden. Maar voor de kloosterlingen uit Maagdendries zal vermoedelijk duidelijk zijn geweest om wie het ging.

Kopiisten

Katrijn van Rade moet bijzonder actief zijn geweest als kopiist in de jaren tussen 1478 en 1498. Er zijn destijds meer kopiisten aan het werk geweest, al onttrekt deze werkzaamheid zich nagenoeg aan onze waarneming. Anders is dit voor de eerste decennia van de zestiende eeuw. In die jaren is het werk van zeker vier kopiisten geïdentificeerd. Verder onderzoek zal dat aantal vrijwel zeker uitbreiden.

Karl Stooker en Theo Verbeij onderscheiden in hun studie *Collecties op orde* (1997) drie kopiisten die in de jaren na 1500 werkzaam waren in Maagdendries.³³ Ze worden aangeduid met prozaïsche noodnamen: 'Kopiïste van Maastricht, GA, 462', 'Kopiïste van de kalender in Maastricht GA, 462' (afb. 15) en 'Kopiïste van Leiden UB, BPL 2259'. Op grond van de kenmerken van het schrift is het soms mogelijk met grote waarschijnlijkheid het schrift oftewel 'de hand' van een specifieke kopiist te herkennen. Zo bleek het mogelijk om twee gebedenboeken toe te schrijven aan de kopiisten die respectievelijk de kalender en (een deel van) de overige tekst van handschrift 462 voor hun rekening namen. Beide handschriften (Den Haag, KB, 134 C 53; Leiden, UB, Ltk 320) bevatten net als handschrift Maastricht, GA, 462 een heiligenkalender die voorafgaat aan de gebeden. En bij alle drie deze handschriften is het werk aan die kalender verzorgd door een gespe-

30 De BNM-database maakt melding van een vijfde handschrift (Amsterdam, UB, Hs I G 32), maar dit lijkt om een foutieve toeschrijving te gaan. Het handschrift is namelijk afkomstig uit de IJsselregio.

31 Het is niet ondenkbaar dat er bij voortgezet onderzoek ook in andere handschriften nog colofons worden aangetroffen, al zullen dat eerder korte tekstjes zijn dan de hiervoor besproken uitvoerige colofons.

32 Zie hiervoor noot 23.

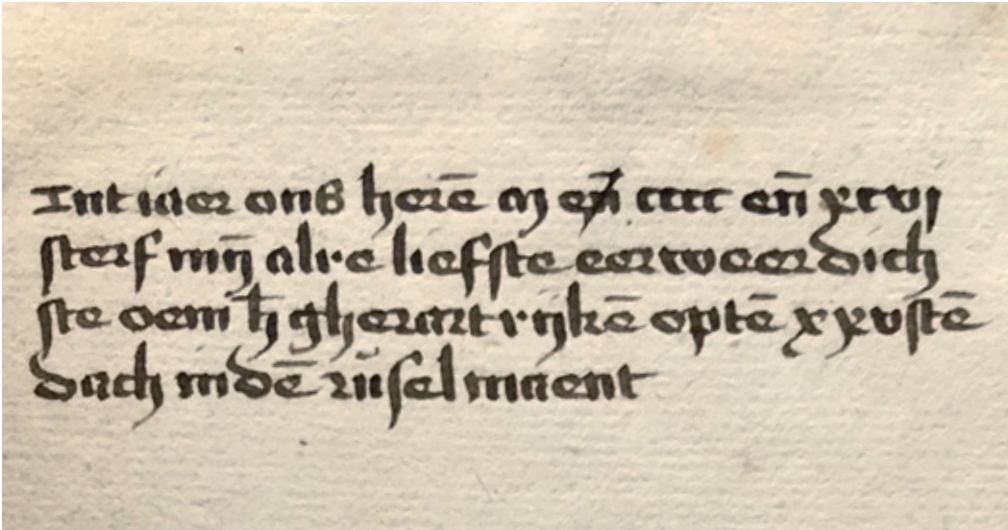
33 Stooker en Verbeij 1997, 297-303 (de nrs. 895, 899, 901, 902, 905). De identificaties zijn van Gumbert 1988, 162-163, en van Stooker en Verbeij 1997.

Afb. 15 Op de rechterpagina het begin van de kalender, gekopieerd door de 'Kopiïste van de kalender in Maastricht GA, 462'. Op de linkerpagina een afbeelding die aanspoort tot meditatie over het onzekere uur van onze dood. Bovenaan staat 'IHESUS', onderaan 'MARIA'. Maastricht, GA, 462. f. 1v-2r.

Afb. 16 Pagina's gekopieerd door de 'Kopiïste van Maastricht GA, 462'. Op de linkerpagina wordt in de regels 6 en 7 verwezen naar Andreas: 'mijn gloriose patroen sancte Andries', op de rechterpagina begint een gebed tot de heilige Barbara. Maastricht, GA, 462.

Afb. 17 Notitie over het overlijden van Gherart Rijken. Maastricht, GA, 462. f. 333r.

Afb. 18 Openingspagina met penwerkinitialiaal en geschilderde randversiering, geschreven door de ‘kopiïste van Leiden, UB, BPL 2259’. Leiden, UB, BPL 2259, f. 1r.

cialiseerde kopiïste.³⁴ Dat is begrijpelijk voor wie zich realiseert dat kalenders niet alleen qua opmaak bijzondere eisen stellen, maar bovendien nogal eens vergezeld gaan van teksten en tabellen die bedoeld zijn om bijvoorbeeld de datum vast te stellen waarop Pasen valt. De handschriften waarover het hier gaat, zijn alle drie voorzien van dergelijke tabellen. Klaarblijkelijk bestond er in Maagdendries een vaste samenwerking tussen de twee kopiïsten.

De kopiïste van Maastricht, GA, 462 (afb. 16) is minder anoniem dan haar noodnaam suggereert. In het gebedenboek waaraan ze haar naam ontleent, noteerde ze achterin een aantekening over haar 'oem': 'Int jaer ons heren M cccc ende xcvi sterf mijn alre liefste eerweerdichste oem her Gherart Rijken opten xxv^{sten} dach inden ruselmaent' (afb. 17).³⁵ Deze op 25 november 1496 overleden Gherart Rijken was als priester verbonden aan Maagdendries. De anonieme kopiïst schreef de woorden op een van de laatste bladen in dit boek om zijn nagedachtenis te verzekeren. Al kunnen we haar vooralsnog niet identificeren, Gumbert en in navolging van hem Goudriaan, hebben haar aangeduid met de minder abstracte noodnaam: 'nicht van Gherart Rijken'.³⁶ Het is ondertussen wel goed om te bedenken dat de aanduiding 'oem' in de Middeleeuwen niet per se hoefde te duiden op een directe familieband, maar ook in ruimere zin op persoonlijke verwantschap kan wijzen.

In eerdere publicaties over de handschriften uit Maagdendries is eveneens sprake van de 'Kopiïste van Leiden, UB, BPL 2259' (afb. 18), die niet alleen het Leidse gebedenboek vervaar-

digde waaraan ze haar naam te danken heeft, maar ook het Brusselse gebedenboek (KB, IV 94) kopieerde.³⁷ Tevens leverde ze een geringe bijdrage aan een gebedenboek dat tegenwoordig behoort tot de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (Hs 134 C 53). De toegevoegde tekst op folia 115r-v is van haar hand. Dit laatste handschrift is geschreven in Maagdendries, zoals al ter sprake kwam, en op grond daarvan is ook de 'Kopiïste van Leiden UB BPL 2259' daar gesitueerd.³⁸ Wie evenwel de twee andere gebedenboeken die zij kopieerde goed bekijkt, ziet dat deze door de stijl van decoratie onmiskenbaar in het Sint-Agnesklooster te Maaseik moeten worden gesitueerd, zoals trouwens in eerdere literatuur is gebeurd.³⁹ Deze kopiïste werkte dus naar we mogen aannemen niet in Maagdendries.⁴⁰ Wel noteerde ze in een gebedenboek uit Maagdendries de eerste twee pagina's van een gebed, terwijl ze vermoedelijk ook de bijbehorende margedecoratie schilderde (afb. 19). Hoe dit precies in zijn werk is gegaan, is op grond van het huidige onderzoek niet vast te stellen, maar vermoedelijk is het gebedenboek vanuit Maagdendries naar Maaseik overgebracht en daar uitgebreid: de eerste twee pagina's schreef de 'Kopiïste van Leiden, UB, BPL 2259', het vervolg was het werk van een andere kopiïste. Doordat we de 'Kopiïste van Leiden UB BPL 2259' op goede gronden in Maaseik kunnen situeren, is duidelijk dat de twee handschriften van deze kopiïste die door Stoker en Verbeij, en in navolging van hen door Goudriaan, aan Maagdendries zijn toegeschreven, niet in Maastricht zijn vervaardigd en er evenmin zijn gebruikt.

34 Zie hierover, met illustratie, Goudriaan 2019, 92-93.

35 Maastricht GA 462, f. 332r.

36 Deze naam is voor het eerst gesuggereerd door Gumbert 1988, 162: 'nièce de Gerard Rijken'.

37 Stoker en Verbeij 1997, 299-301 (nrs. 895, 899, 901).

38 Ibidem, dl.2, 301.

39 Zie bijvoorbeeld: Deschamps 1969, 141-142.

40 Het is uiteraard niet helemaal uit te sluiten dat deze kopiïste naar Maagdendries reisde en daar twee bladzijden noteerde, waarna een andere kopiïste het gebed verder afschreef. Veel aannemelijker is het dat het handschrift naar Maaseik verhuisde en daar van aanvullingen werd voorzien.

Afb. 19 De linkerpagina is geschreven door de 'Kopiïste van Maastricht, GA, 462'. De rechterpagina, met penwerk-initiaal en geschilderde randversiering, is geschreven door de 'Kopiïste van Leiden, UB, BPL 2259'. Den Haag, KB, 134 C 53, f. 114v-115r.

Er is nog heel wat onderzoek nodig naar het schrift, de decoratie, de opbouw, de gebruikte materialen en de inhoud van deze handschriften. Het is onwaarschijnlijk dat er op grond daarvan nog meer handschriften geschrapt moeten worden die in het verleden aan Maagdendries zijn toegeschreven. Eerder zal het leiden tot een enkele nieuwe toeschrijvingen, zoals verderop zal blijken. Het onderzoek zal hoe dan ook een veel beter zicht kunnen bieden op de productie van boeken en de tekstcultuur in het Maastrichtse klooster. Daarbij mogen de boekbanden niet buiten beschouwing blijven. Verschillende handschriften uit het klooster hebben een contemporaine band,

dat wil zeggen: een band die aangebracht moet zijn kort nadat het boek voltooid was. Dit geldt eveneens voor het gebedenboek van Catharina Bonen.

De boekband

Binnen afzienbare tijd nadat kopiïste l.v.b. haar werk aan het gebedenboek van Catharina Bonen voltooid had, moet het boek zijn gebonden. Dat is geen vanzelfsprekendheid. Heel wat middeleeuwse handschriften werden voorzien van een eenvoudige perkamenten omslag die de katernen bij elkaar hield en bescherming bood. Maar voor een boek met de omvang van dit gebedenboek volstond een dergelijk omslag

Afb. 20 Voorzijde van de boekband van het gebedenboek van Catharina Bonen, met het paneelstempel van Sint Servaas. De verticale breuk is te zien vlak langs de sloten. Nijmegen, UB, Hs 610.

Afb. 21 Achterzijde van de band van het gebedenboek van Catharina Bonen met bloemvormige borgplaatjes. Nijmegen, UB, Hs 610.

niet.⁴¹ Een stevige boekband was noodzakelijk – een band die de eeuwen heeft doorstaan. Juist die boekband maakt de relatie met het klooster Maagdendries sterker.

De originele boekband is gemaakt van met leer overtrokken houten platten en is vrijwel geheel bewaard gebleven.⁴² Ook de sloten en – uitzonderlijker nog – de rug zijn intact. Alleen het leren riempje bij een van de sloten is vervangen, terwijl het voorplat ogenschijnlijk gebroken is geweest. De band is op de voor- en achterzijde voorzien van een in het leer aangebrachte paneelstempel (afb. 20). Het gaat hier om een afbeelding van de heilige Servaas die een sleutel en een kromstaf draagt en de duivel vertrapt. Aan weerszijden staat een engel. Rond

de voorstelling van de Maastrichtse heilige is een gebed te lezen: ‘Servatius servavit fidem, servavit plebem domini, servando et orando, meruit quod credidit, alleluja’ [Servatius redde het geloof en redde het volk Gods, en door te redden en te bidden, verdiende hij wat hij geloofde]. Onder de voorstelling staat als onderschrift ‘Sancte servati ora’ [Heilige Servaas, bid (voor ons)].⁴³

Kunsthistoricus Jos Koldewey, kenner van de middeleeuwse voorstellingen van Sint Servaas, heeft in een publicatie uit 2002 verschillende Servaas-bandstempels uit de late middeleeuwen beschreven. De stempel die we hier bespreken is een voorbeeld van het grote formaat (112 x 70 mm). Koldewey onderscheidt

41 Bovendien zijn er op de buitenste bladen van het handschrift geen sporen van vervuiling te zien, die gebruikelijk zijn wanneer een boek zonder band gefunctioneerd heeft.

42 De terminologie bij deze beschrijving is ontleend aan Gnirrep, Gumbert en Szirmai 1992.

43 Koldewey 2002, 705.

Afb. 22 Voorzijde van de band van het gebedenboek Maastricht, GA, 462.

Afb. 23 Snede van het gebedenboek Maastricht, GA, 462 met twee sloten.

van dit stempel twee varianten (a en b) die weinig maar toch heel duidelijk van elkaar verschillen. De kromstaf is wel (a) of niet (b) voorzien van een linnen beschermdoekje (priaal) aan de kromstaf, de Maastrichtse vijfpuntige sterren bevinden zich aan weerszijden boven (a) of naast (b) Servatius' hoofd, en er staat wel (a) of geen (b) bloemetje tussen de woorden 'servati' en 'ora' in het onderschrift. De stempel op de band van het Nijmeegse gebedenboek behoort tot type a.

Koldeweyj vermeldt acht boeken met de grote bandstempel van het type a. Twee daarvan zijn volgens hem afkomstig uit Maagdendries: de hiervoor behandelde gebedenboeken Maastricht, GA, 462 en Maastricht, Bonnefantenmuseum, LGOG. De twee boeken kunnen op grond van de heiligenkalender en de verwijzingen naar 'onsen patroon' worden gesitueerd in Maastricht en meer specifiek het klooster Maagdendries. Bovendien, zo kwam al

aan bod, zijn de twee handschriften geschreven door de 'Kopiïste van Maastricht, GA, 462' en de 'Kopiïste van de kalender in Maastricht, GA, 462'. Onder de acht handschriften die Koldeweyj vermeldt is ook het gebedenboek Leiden, UB, Ltk 320, al verbindt hij het niet met Maagdendries. Eerder bleek al dat dit gebedenboek eveneens voortkomt uit de samenwerking van de twee besproken kopiïsten, en dat tevens in dit handschrift de kalender voor Maastricht bestemd is. We kunnen het op goede gronden toeschrijven aan Maagdendries. Het is daar vervaardigd en in dat klooster moet het zijn gebruikt voor toegewijd gebed.

Samen met het gebedenboek van Catharina Bonen, dat Koldeweyj vanzelfsprekend nog niet kende, zijn er vier vroeg zestiende-eeuwse gebedenboeken waarvan de herkomst uit Maagdendries vaststaat. Zonder uitzondering zijn ze gebonden in een band voorzien van de Servaas-bandstempel van het type a. In alle

Afb. 24 Achterzijde van de zwaargehavende Servaas stempelband van het gebedenboek Maastricht, Bonnefantentemuseum, LGOG z.s. met bloemvormige borgplaatjes.

Afb. 25 Achterzijde van de band van Amsterdam, UB, I G 12. De borgplaatjes zijn vrijwel identiek aan die op de banden met de Servaas paneelstempel.

gevallen mogen we aannemen dat het binden niet lang na vervaardiging van het handschrift plaatsvond. Er moet een directe band zijn geweest tussen Maagdendries en de boekbinde-rij die de bandstempel in gebruik had.

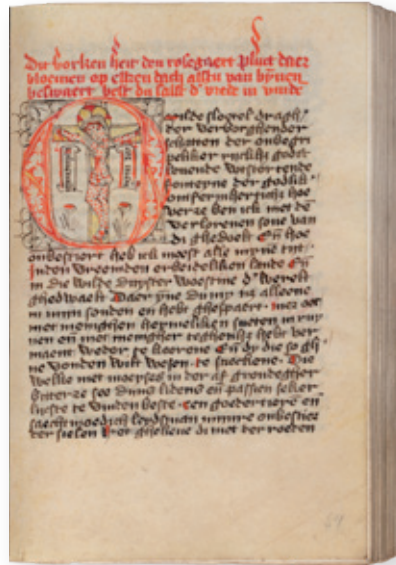
De boekbanden zijn naast de stempels duidelijk te identificeren op basis van het beslag bij de sluitingen die ervoor moesten zorgen dat de boekband goed gesloten kon worden. Bij alle banden waarvan de sluitingen bewaard zijn, is dit identiek van uitvoering. Ze hebben identieke afmetingen, zijn voorzien van dezelfde versieringen en hebben borgplaatjes die aan de achterzijde van de band duidelijk anders zijn dan aan de voorzijde (afbeeldingen 21, 22, 23, 24). Die aan de achterzijde bestaan uit vier blaadjes, die aan de voorzijde hebben dezelfde vorm als de klamp van de sluiting. Opvallend genoeg

vinden we ditzelfde beslag bij een gebedenboek in de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam (UvA I G 12), geschreven door Katrijn van Rade, de kopiïst die in de laatste decennia van de vijftiende eeuw in Maagdendries werkzaam was. Weliswaar is de band afwijkend en mogelijk ook van vroeger datum dan de 'Servaas-band', maar het beslag lijkt afkomstig uit dezelfde werkplaats (afb. 25).

Een gebedenboek dat qua uiterlijke vormgeving verwantschap vertoont met de behandelde handschriften en dat er tal van tekstuele parallellen mee heeft, is eveneens gebonden in een vrijwel identieke band en is voorzien van hetzelfde beslag. Het wordt tegenwoordig bewaard in Museum Catharijneconvent, ABM 38 (afbeeldingen 26, 27, 28). De taal waarin het

Afb. 26 Openingspagina met initiaal en penwerkversiering. Utrecht, Catharijneconvent, ABM h38, f. 1r.

Afb. 27 Pagina met gehistorieerde initiaal waarin de gekruisigde Christus is afgebeeld. Begin van het boekje van de 'rosegaert'. Utrecht, Catharijneconvent, ABM h38, f. 54r.

geschreven is wijst net als de boekband naar Maastricht.⁴⁴ De inhoud maakt duidelijk dat het uit een vrouwenklooster afkomstig moet zijn. Er is alle reden om ook dit handschrift in Maagdendries te situeren, zo veronderstelt ook de handschriftenkundige J.P. Gumbert.⁴⁵ Een zesde gebedenboek dat kort vermeld moet worden, maakt vandaag de dag deel uit van de Leuvense Maurits Sabbibliotheek. Het bevat een verzameling Mariagebeden en heeft een Maastrichtse kalender. Het formaat is groter dan de reeds vermelde gebedenboeken en op de band is de bandstempel niet eenmaal maar tweemaal (overdwars) aangebracht.⁴⁶

De relatie met Maagdendries verdient nader onderzoek.

Omstreeks of kort na 1500 zijn er verschillende gebedenboeken voorzien van een leren band met Servaas-bandstempel (type a). De boekbinderij bevond zich in Maastricht, al is de locatie niet met zekerheid vast te stellen. De bandstempel vindt zijn oorsprong vermoedelijk bij het Servatiuskapittel en is later ook te vinden bij de Maastrichtse Kruisheren.⁴⁷ Het staat niet vast waar de boeken uit Maagdendries zijn gebonden. De band van een van de handschriften die Katrijn van Rade kopieerde, heeft overeenkomsten met de band van een hand-

44 Zie op f. 13v: 'sich', 'overmode' en 'ghewalt'. Deze drie voorbeelden zijn met talrijke uit te breiden. Door het hele handschrift heen komen tal van vormen voor die frequent zijn in het Zuidoosten.

45 Gumbert 2011, 22.

46 Leuven, Maurits Sabbe Bibliotheek, GBIB PM0008/V (voorheen Nijmegen, Berchmanium 5000 C 112, voorheen Maastricht, Jezuïeten).

47 Koldewey 2002, 712.

Afb. 28 Voorzijde van de band van het gebedenboek Utrecht, Catharijneconvent, ABM h38

schrift dat gemaakt is door de Begarden in Maastricht. Hoewel hun huis niet ver van de Maagdendries was gelegen, zijn er geen aanwijzingen dat Begarden en zusters van Maagdendries contacten onderhielden.⁴⁸ Het is niet uit te sluiten dat de Tertiariissen van Maagdendries niet alleen hun eigen boeken kopieerden, maar ze tevens van een band voor-

In het voorafgaande zijn boeken vooral bekeken op hun uiterlijke, materiële kenmerken. Goudriaan heeft laten zien dat er hiernaast tal van inhoudelijke parallellen zijn – zowel bin-

nen de uit Maagdendries afkomstige groep van handschriften als met diverse andere vrouwenkloosters uit het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied. Op basis van de huidige stand van het onderzoek is het niet mogelijk dit tekstuele netwerk volledig in kaart te brengen. Terecht merkte Goudriaan op dat gebedenboeken opvallend goed vertegenwoordigd zijn. Getijdenboeken in strikte zin, die in tal van vrouwenkloosters volop voorkomen, zijn hier afwezig. Onduidelijk is vooralsnog of die afwezigheid komt omdat ze er nooit geweest zijn of juist omdat ze verloren zijn

48 Goudriaan 2019, 79.

gegaan. Feit is dat bij de gebedenboeken de tekstuele gevarieerdheid en de vormenrijkdom van de teksten opvallen. Terwijl veel gebedenboeken een allegaer van teksten lijken te zijn, ogen de handschriften uit Maagdendries aanzienlijk geordender. In het gebedenboek van Catharina Bonen bevat het eerste deel gebeden over het leven en lijden van Jezus, terwijl het tweede deel vrijwel uitsluitend aan Maria is gewijd. Ook in andere gebedenboeken zien we vergelijkbare coherente groepen van gebeden. Behalve de twee genoemde thema's zijn er boeken met een cyclus van gebeden bij het kerkelijk jaar. De gebeden volgen daar de feesten die aansluiten bij het leven van Jezus (Advent, Kerst, Vasten, Pasen, Hemelvaart, Pinksteren), gecombineerd met de cyclus van heiligenfeesten door het jaar heen.

Een rijke tekstcultuur

De rijke gebedscultuur in de handschriften uit Maagdendries, zo heeft Goudriaan boeiend beschreven, reflecteert de spiritualiteit van de Moderne Devotie.⁴⁹ Toch is er in die rijkdom ook een aspect dat in het bijzonder kenmerkend lijkt voor kloosters in het gebied dat grotendeels samenvalt met de huidige provincies Belgisch en Nederlands Limburg. De variatie in beeldspraak en de ingenieuze wijze waarop bekende tekstuele modellen – getijden, gebedskransen, psalters, litanieën – zijn toegepast in gebeden trekt onmiddellijk de aandacht. Daaronder zijn gebeden die al eeuwen tot de traditie van de katholieke kerk behoorden, maar ook heel wat van veel recenter datum, vermoedelijk deels afkomstig uit de kloosters waar ze gebeden werden. Over het klooster Maaseik schrijft de Nijmeegse handschriftkun-

dige Hans Kienhorst dat ‘aan het begin van de zestiende eeuw in Maaseik gesproken kan worden van een creatieve omgang met teksten en de bewerking ervan “im Sinne eines auf persönliche Aneignung zielenden Frömmigkeitsideal”’.⁵⁰

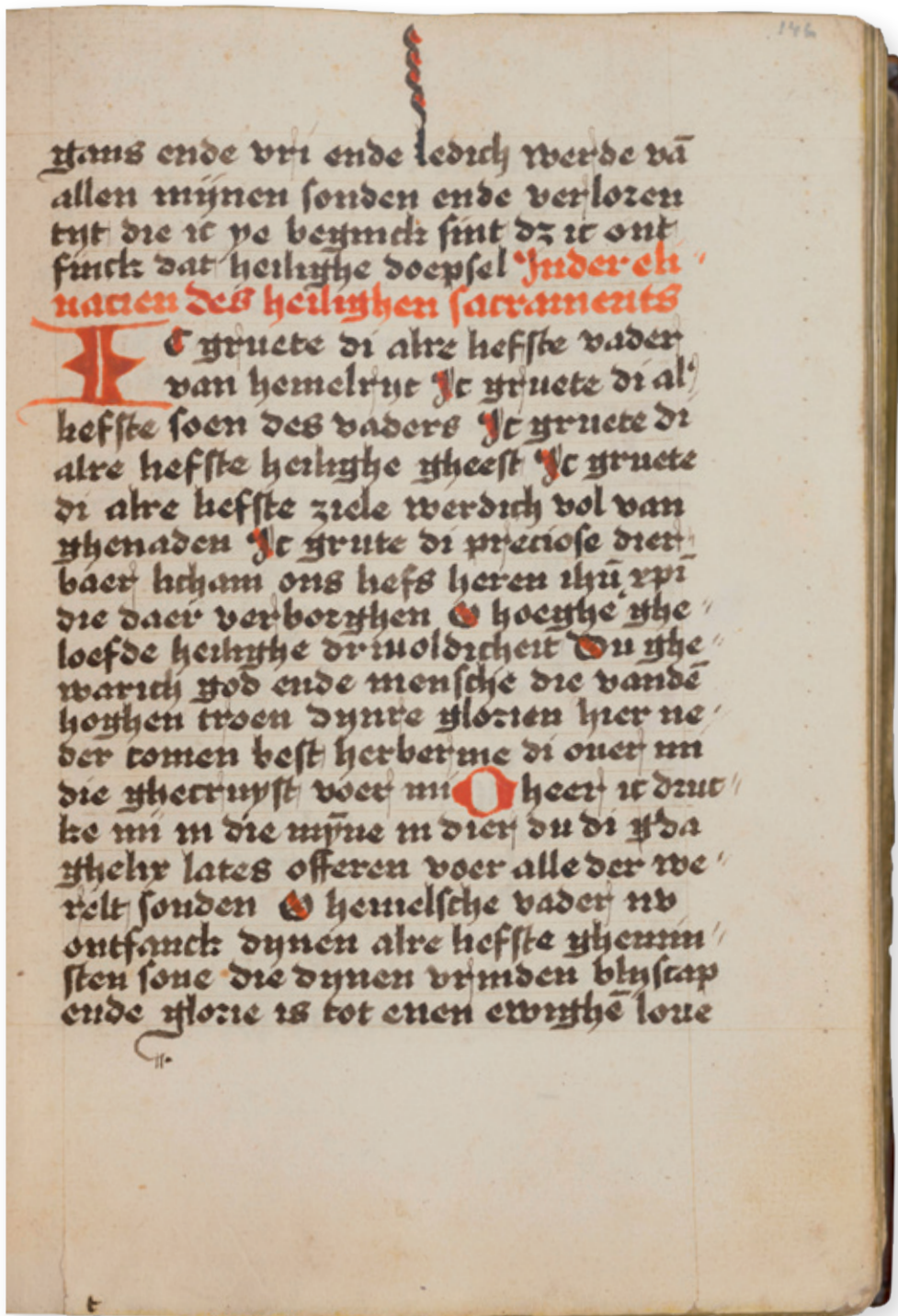
Voor de gebeden in handschriften uit Maagdendries geldt hetzelfde. In het vervolg gaat onze aandacht weer meer uit naar het gebedenboek van Catharina Bonen. Enkele gebeden die kenmerkend zijn voor de door Goudriaan verkende tekstcultuur komen aan bod. Een uitgebreider overzicht biedt de beschrijving die als bijlage aan dit artikel is toegevoegd. Ook deze beschrijving is niet uitputtend, maar biedt wel een goed zicht op de talrijke verbindingen in een netwerk van vrouwenkloosters, en vormt hopelijk een bruikbaar uitgangspunt voor wie voortgezet onderzoek wil verrichten.

De eerste tekst in het gebedenboek is een getijdengebed tot de heilige Drievuldigheid. Het is net als de bekendere getijdengebeden – Mariagetijden, getijden van de Heilige Geest, kruisgetijden, getijden van de Eeuwige Wijsheid – een gebedsoefening die de canonieke uren volgt, oftewel de uren waarop in kloosters gebeden werd. Deze Drievuldigheidsgetijden komen minder frequent voor dan wellicht op het eerste gezicht te verwachten valt. Ze zijn zelfs zeldzaam in vergelijking met de gebruikelijkere getijdengebeden die in honderden handschriften zijn overgeleverd. Maar ook de getijden van Alle Heiligen en de Getijden van de Smarten van Maria komen vaker voor, afgaande op de belangrijkste beschikbare database: de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta & Impressa.⁵¹ De getijden van de Drievuldigheid

49 Ibidem, met name 89-113.

50 Kienhorst 2010, 46-47; Costard 2006, 81.

51 De database vindt zijn oorsprong in het documentatiesysteem van middeleeuwse handschriften dat werd opgezet door Willem de Vreese en door hem en latere onderzoekers is uitgebreid. Tegenwoordig is de online database, waarin nu ook vroege drukken zijn verwerkt, beschikbaar via het KNAW instituut Huygens ING: <https://bnm-i.huygens.knaw.nl>. Op de website worden de geschiedenis van de BNM en de samenstelling ervan beschreven.

Afb. 29 Gebed om te bidden wanneer het Heilig Sacrament tijdens de mis getoond wordt. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 146r.

zijn bekend uit achttien handschriften waarvan elf zeker of heel waarschijnlijk afkomstig zijn uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik.

Iets verderop, vanaf folio 30r, volgt een gebedsoefening over het lijden van Jezus die in het opschrift een boekje wordt genoemd: 'Dit boexken heit den roese gaert vander passien plucket daer bloemen op elcken dach alsen van binnen om beswaert best du selste daer vrede in vinden'. De tekst is vooral in het Zuidoosten ruim verspreid, met Maaseik als zwaartepunt (bekend uit negen handschriften); daar zou de tekst ook geschreven zijn.⁵² Tevens in Maagdendries moet de tekst geliefd zijn geweest. Ze komt voor in vier handschriften uit het begin van de zestiende eeuw. Het passieverhaal wordt gepresenteerd als een rozentuin waaruit elke dag bloemen geplukt moeten worden, die de aanleiding vormen tot meditatie. Verinnerlijking van de passie brengt vrede bij de gelovige die deze tekst leest en de geestelijke bloemen plukt. De gebedsoefening is zeer omvangrijk en daardoor veeleisend. In andere handschriften wordt deze tekst aangeduid als 'devote oefening' of 'innige betrachtning'.

De devote meditatie in het eerste deel van het gebedenboek richt zich op het lijdensverhaal van Jezus en is met name verbonden met de communie en het heilig sacrament. Er staan twee reeksen gebeden in die de vrome zuster moet overdenken of uitspreken als ze aanwezig is bij de mis. De rubrieken maken duidelijk welk gebed bij welk onderdeel hoort: 'Totter prevacien Sursum Corda', 'Inder elivacien des heilighen sacraments' en 'Naeder heiligher comunien' (afb. 29).⁵³ In de gebeden tijdens de mis ligt eveneens de nadruk op sterke verinnerlijking: 'O god wes ghenadich mi erme sonderse Ende sluytet buyten mijnre herten allet

dat mi hindert Ende verleen mi allet dat te begheren te dincken te volbrenghe[n]'.⁵⁴ Toch zien we die verinnerlijkte devotie bij uitstek in de langere oefeningen. Een sprekend voorbeeld daarvan is 'Dat voerspanne des edelen zueten name Jhesus', een gebed dat bestaat uit negentig korte aanroepingen tot Jezus als heer van de schepping die zich, door mens te worden, tot het uiterste heeft vernederd om de mensheid te redden. De tekst is overwegend in Limburgse handschriften overgeleverd. De 'voerspan', een kledingspeld waarmee een mantel of omslagkleed bijeen wordt gehouden, is een metafoor voor de nederige diensten van Jezus om de mensheid bijeen te houden. In telkens andere beelden wordt die nederigheid benadrukt, zoals in de verzen waarin de dienstbaarheid van de eenhoorn aan bod komt:

O edel eenhoren, du neder neychdes dijn hoeft inder maghet schoet vander overster hoecheit der hemelen. Die zueticheit ende den rueck der bloeyender lielen ende die cracht ende die edelheit der fioletten ende die roetheit der roesen heeft die hoecheit uwer moeghentheit gheneycht tot onser nederheit.⁵⁵

[O edele eenhoorn, je hebt je hoofd neergelegd in de schoot van de maagd in de hoogste hoogheid van de hemel. De zoetheit en de geur van de bloeiende lelies end de kracht en de zuiverheid van de viooltjes en de roodheid van de rozen heeft de hoogheid van uw macht doen buigen naar onze nederigheid.]

De toon van veel van deze gebeden is er een van ingetogenheid, terwijl er tegelijkertijd sprake is van een beeldenrijkdom. De ongrijp-

52 Goudriaan 2019, 110.

53 Nijmegen UB Hs 610, resp. f. 144v, 146r en 148r.

54 Nijmegen UB Hs 610, f. 147v.

55 Nijmegen UB Hs 610 f. 176v.

baarheid van het goddelijke en de onmeetbare dienstbaarheid van zijn zoon uiten zich hier in een groot aantal woorden. Juist daarom bestaan legio teksten uit een litanieachtige opsomming; ze geven structuur in het gebed dat haast zonder einde is.⁵⁶ Na al die woordenrijkdom besluit het eerste deel van het gebedenboek opvallend genoeg met een kernachtig en ritmisch vers, dat in tientallen andere gebedenboeken in allerlei variaties te vinden is. Het kon gemakkelijk worden gememoriseerd en zal bedoeld zijn om als schietgebed bij allerlei gelegenheden paraat te hebben. Het is een van de weinige gebeden in dit boek waaraan een aflat verbonden is:

Soe wie dit ghebet leest die verdient III
hondert jaer aflat O Naecte menscheit
O wreede mertielie O diepe wonden O
cracht des bloedes O wreetheit der doot O
godlike zueticheit helpt ons totter ewigher
zalicheit A M E N⁵⁷

[Wie dit gebed leest verdien 300 jaar aflat.
O naakte mens, o wrede martelingen, o
diepe wonden, o kracht van het bloed, o
wreedheid van de dood, o goddelijke zuiverheid help ons de eeuwige zaligheid te bereiken. Amen]

Het tweede deel van het gebedenboek is volledig gewijd aan Maria. De eerste tekst, ‘eene souter ghenomen uut Davids souter der hemelscer keyserinne Maria’ oftewel het *Psalter van Onze Lieve Vrouw*, is de Middelnederlandse vertaling van het hier aan Bernardus toegeschreven *Psalterium maius beatae Mariae virginis*. Dit rozenkransgebed is de langste tekst in het handschrift en bestaat uit vijftig aanroepingen tot Maria, vaak gemodelleerd naar de psalmen

en telkens afgesloten met een Ave Maria. De tekst, die in deze vertaling volop in het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied voorkomt, is kenmerkend voor veel van de gebedsoefeningen tot Maria. Net als in het eerste deel van het handschrift hebben de teksten wel eens een litanieachtige structuur en worden ze vaak aangeduid met een term die – vaak als metafoor – losjes aangeeft hoe de onderdelen geordend zijn: souter, crone, hoediken, cranselijn.⁵⁸

In het eerste deel van het gebedenboek staat het hiervoor al kort besproken gebed ‘Dat voerspanne des edelen zueten name Jhesus’. Goudriaan, die er aandacht aan heeft besteed bij zijn bespreking van de inhoud van gebedenboek Den Haag KB 134 C 53, legt een relatie tussen dat gebed tot Jezus met ‘Marien Voerspan’, een gebed dat uit twee Middelnederlandse handschriften bekend was, en dat tevens in het gebedenboek van Catharina Bonen staat. Het is, als je die typering kunt gebruiken, het meest literaire gebed in deze verzameling, door de combinatie van zijn vormgeving en het voorbeeld dat eraan ten grondslag ligt. ‘Hier beghint een loefelijc ghebet gheheyten der heiligher joncfrouwen Maaria voerspanne of sapeelken’ luidt de rubriek waarmee het gebed wordt geïntroduceerd (afb. 30). De tekst is een Middelnederlandse prozabewerking van *Die Goldene Schmiede* van de Duitse dichter Konrad von Würzburg (1220-1230 – 31 August 1287). *Die Goldene Schmiede* is een omvangrijk lofdicht op Maria waarin de dichter de rijke traditie van zijn tijd ‘in de smederij van zijn hart heeft willen maken tot een gedicht van goud’. Het complexe gedicht behoort tot de belang-

56 Zie bijvoorbeeld ‘die letanien van der werdigher passien ons lieven heren Jhesu Cristi’ op f. 196r-203v.

57 Nijmegen UB Hs 610 f. 203v. Andere aflatgebeden op f. 78v, 86v, 170v, 204r, 369r, 396r, 404v.

58 Souter: 261r-278r; 278r-297r; crone: 302r-332v, 431r-468v; hoediken: 367v-369r; cranselijn: 385v-395v; groeten: 395v, 404v-406v, 407r-412r. Zie hierover ook Goudriaan 2019, 107-110.

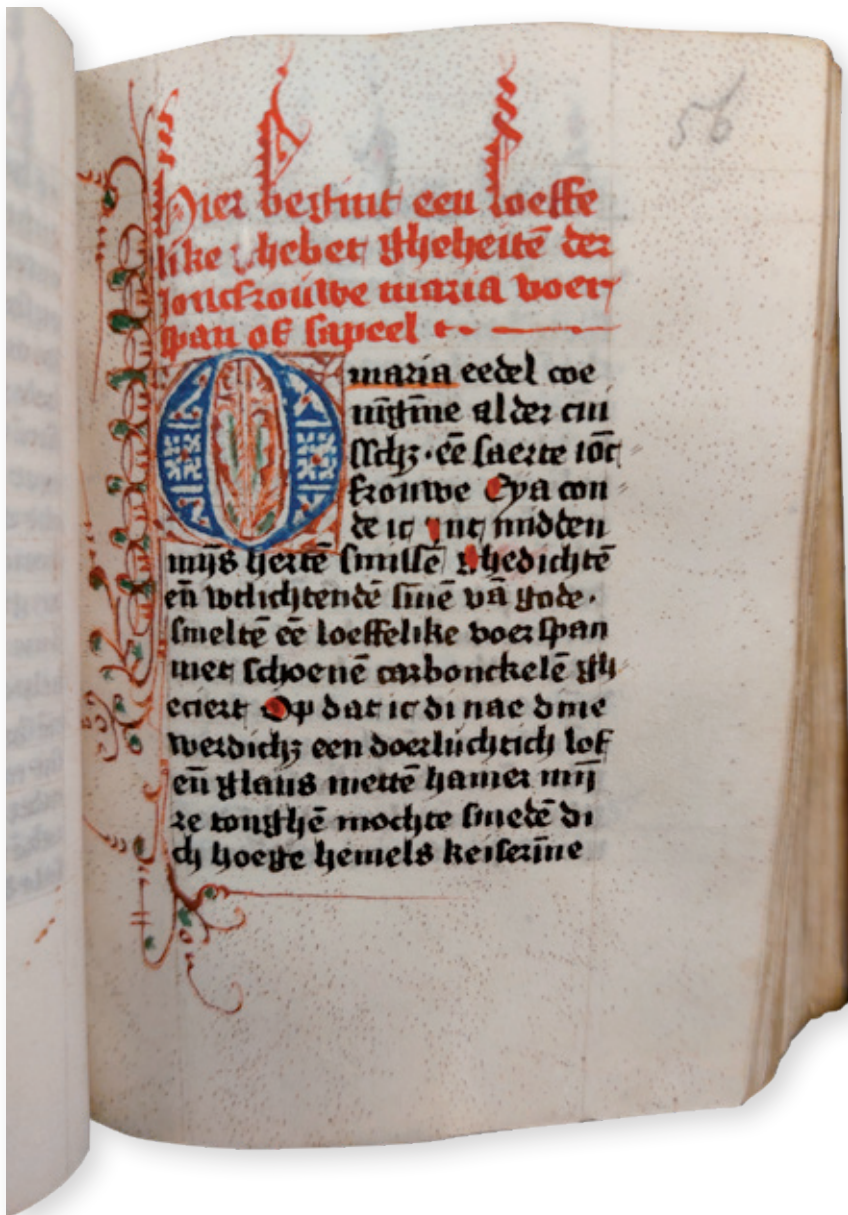
Afb. 30 Op de linkerpagina begint het gebed ‘Maria’s voerspan’, op de rechterzijde is de kroning van Maria te zien. Nijmegen, UB, Hs 610, f. 351v-152r.

rijkste Duitse religieuze poëzie uit de dertiende eeuw en kende een ruime verspreiding. Aan het einde van de vijftiende eeuw moet het zijn bewerkt tot een Middelnederlands gebed.⁵⁹ Het is onzeker of daarvoor de tekst van Konrad in zijn originele vorm als uitgangspunt is genomen, of dat er een latere bewerking is gebruikt. De prozabewerking laat in elk geval zien dat de gebeden niet alleen verwant zijn met de spiritualiteit van de Moderne Devotie, maar te verbinden zijn met een veel bredere Europese traditie van gebeden en lofdichten. De aanhef van het

gebed toont meteen de rijkdom van beeldspraak, de complexiteit van de zinnen en verwantschap met de taal van mystiek:

O Maria edel coninghinne alre cuyshheit een zaerte ioncfrouwe Eya conde ic int midden mijns herten smissen ghedichten Ende wt lichtende sin van goude smelten een loffelijc voerspan met schoenen carbonckelen ghechiert Op dat ic di nae dijnre werdicheit een doerluchtich lof ende glans metten hamer mijnre tonghen mochte smeden Die

59 In Moschall 1983 wordt de bewerking gedateerd in de veertiende eeuw, maar hij gaat uit van een vroegere datering van het Brusselse handschrift waarin de tekst is overgeleverd.

Afb. 31 Begin van het gebed
'Maria's voerspan'. Den Haag,
KB, 71 H 64, f. 56r.

hoeghe hemelsche keyserinnen ghenam
 Och of mijn reden als een adelare te berghe
 vloghe dat ic dijnre hoegher eeren ende
 zueten loue met mijnen ghedachten
 mochte naegane ende sweuen op inden
 hemel meyengaerde bloemen breken die
 mijn || herte beghert tot dijnen werden
 cranse lichtende als der sonnen schijn
 [O Maria, edele koningin vol kuisheid, een
 milde maagd. Ach zou ik middenin de sme-
 derij van mijn hart door een stralende vin-
 dingrijkheid uit goud een prijzenswaardige
 mantelspeld mogen smelten, versierd met
 mooie edelstenen, zodat ik passend bij uw
 waardigheid, een schitterende lof en glans
 zou kunnen smeden met de hamer van
 mijn tong, dat u hoge hemelse keizerin, zal
 bevallen. Ach, zouden mijn woorden als
 een adelaar zo hoog mogen vliegen dat ik
 de hoge eer voor u en de aangename lof,
 met mijn gedachten zou volgen en omhoog
 zweven naar de hemelse tuin in mei, bloe-
 men plukken die mijn hart aan uw krans wil
 toevoegen, stralend als de zonneshijn.]

De Duitse taal van Konrads gedicht klinkt nog hierin door, zoals dat tevens het geval is in twee andere handschriften uit de omgeving van Maastricht. Een gebedenboek dat zich tegenwoordig bevindt in Brussel (KB 21953) is afkomstig van de Tertiariissen te Hasselt, dertig kilometer ten westen van Maastricht gelegen. Dit omvangrijke werk uit omstreeks 1500 bevat 88 gebeden waarvan er diverse ook in het gebedenboek van Catharina Bonen staan. Op folio 294v begint 'Een loefelic ghebet gheheiten der joncfrouwen Marien voerspan of sapeel'. Uit dezelfde tijd en vermoedelijk eveneens in de omgeving van Maastricht te lokaliseren, is een gebedenboek dat vandaag de dag in Den Haag

bewaard wordt.⁶⁰ Hoewel de precieze herkomst onzeker is, gaat het ook hier om een boek voor een religieuze vrouw. In dit handschrift vinden we het aan Konrad ontleende gebed vanaf folio 56r: Hier beghint een loeffelike ghebet gheheiten der Joncfrouwen Maria voerspan of sapeel' (afb. 31). De opschriften zijn vrijwel gelijklopend, zoals trouwens voor de hele tekst geldt. Dit benadrukt dat ze in de tekstoverlevering dicht bij elkaar staan. Er moeten directe banden hebben bestaan tussen de kloosters waar deze gebedenboeken gemaakt zijn.

Besluit

Het gebed over de voerspan van Maria in gebedenboek Nijmegen, UB, Hs 610 illustreert de rijkdom van de tekstcultuur in het Maastrichtse klooster Maagdendries omstreeks het jaar 1500 en de nauwe banden tussen vrouwenkloosters in het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied. Daarbij moet in elk geval gedacht worden aan het Sint-Agnesklooster Maaseik, de Tertiariissen te Hasselt en dus de Tertiariissen van Maagdendries. Het voorafgaande heeft inzichtelijk gemaakt dat er in deze gemeenschappen van religieuzen een verwant type gebedenboek in gebruik was, met teksten waarin een gevarieerd gebruik van metaforen te zien is en waarin ook verwantschap met de mystieke traditie te bespeuren valt. Getijdenboeken waren in deze gemeenschappen ogenschijnlijk een stuk zeldzamer. Er lijkt sprake te zijn van wat ik een *reading community* zou willen noemen: een groep van religieuze gemeenschappen die een tekstcultuur delen en daaraan bovendien zelf actief hebben bijgedragen door het schrijven van nieuwe gebeden.⁶¹ Deze cultuur verdient nader onderzoek, in de eerste plaats door een beter beeld te krijgen van de handschriften die op goede gronden in deze

60 De BNM-I en mmdc.nl situeren het in Brabant, maar Moschall 1983, 99 laat overtuigend zien dat de taal van dit handschrift oostelijker geplaatst moet worden dan het Brusselse handschrift. Omdat dit handschrift door Deschamps 1954 overtuigend is toegeschreven aan de Tertiariissen te Hasselt, kan het Haagse handschrift in de omgeving van Maastricht worden gelokaliseerd.

61 Zie over 'reading communities' bijvoorbeeld: Corbellini 2013, vooral de introductie.

kloosters te situeren zijn. Wat werd er gebeden, is het mogelijk precies te traceren hoe de uitwisseling plaatsvond, en welke gebeden zijn waarschijnlijk in de kloosters gemaakt? Evenzeer is het van belang om handschriften te onderzoeken die in ruime zin worden gesitueerd in het Zuidoosten van het Nederlandse taalgebied. Onderzoek naar het schrift, naar de decoratie (initialen, randversiering), naar de boekbanden en naar de taal van de gebeden kan vermoedelijk diverse gebedenboeken toevoegen aan de bronnen die zicht bieden op de rijke cultuur in vrouwenkloosters uit deze regio, zoals we deze hebben leren kennen uit de verkenning van het gebedenboek van Catharina Bonen en de context waarbinnen dit ontstaan is en functioneerde.

Literatuur

- S. Corbellini (red.), *Cultures of Religious Reading in the Late Middle Ages: Instructing the Soul, Feeding the Spirit, and Awakening the Passion*. Turnhout 2013.
- M. Costard, 'Lektüre in Frauenkonventen: Maaseik, Geldern, Sonsbeck', in: H. Tervooren, *Van der Masen tot op den Rijn. Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas*. Berlin 2006.
- M. Costard, *Spätmittelalterliche Frauenfrömmigkeit am Niederrhein. Geschichte, Spiritualität und Handschriften der Schwesterhäuser in Geldern und Sonsbeck*. Tübingen 2011.
- J. Deschamps, *Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*. Hasselt 1954.
- J. Deschamps, *Vijftien jaar aanwinsten, sedert de eerste steenlegging tot de plechtige inwijding van de Bibliotheek*. Brussel 1969.
- P. Doppler, 'Bijdragen. Tot de kerkelijke geschiedenis van Maastricht en Limburg. Aanvulling (vervolg)', in: *De Maasgouw. Orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal en letterkunde* 36 (1914), 61-63.
- P. Doppler, 'Bijdragen. Tot de kerkelijke geschiedenis van Maastricht en Limburg. Aanvulling (vervolg)', in: *De Maasgouw. Orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal en letterkunde* 37 (1915), 69-72.

- W.K. Gnirrep, J.P. Gumbert, J.A. Szirmai, Kneep en binding. Een terminologie voor de beschrijving van de constructies van oude boekbanden. Den Haag 1992.
- K. Goudriaan, 'Het klooster Maagdendries en de Moderne Devotie in Maastricht', in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg*. Jaarboek 2019 (deel 155), 57-122.
- J.P. Gumbert, *Les manuscrits d'origine néerlandaise (XIVe-XVIe siècles) et supplément au tome premier (CMD-NL 2)*. Leiden etc. 1988. Manuscrits dates conserves dans les Pays-Bas dl. 2.
- J.P. Gumbert, *Illustrated Inventory of Medieval Manuscripts in Latin script in the Netherlands*. Dl. 1: *Utrecht, Museum Catharijneconvent*. Hilversum 2011.
- J.M.M. Hermans, 'Elf kisten boeken uit het Limburgse Gouvernementsgebouw te Maastricht. Lotgevallen van de Limburgse handschriften en oude drukken gevonden in 1839', in: E. Cocks-Indestege & F. Hendrickx (red.), *Opstellen voor Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag* dl. 1 (Leuven 1987), 105-143
- J. Jacobs, 'Her Herman Stekin van Scutdorpe', *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1927), 51-72
- H. Kienhorst, 'Mystiek op schrift in vrouwenkloosters uit de traditie van de Moderne Devotie. Een oriënterende vergelijking van drie collecties: Arnhem, Geldern en Maaseik', in: *Ons Geestelijk Erf* 81 (2010), 38-63
- A.M. Koldewey, 'Servatius in veelvoud en enkelvoud. Maastrichtse boekbanden, miniaturen, pelgrimstekens en zegels', in: Cardon, B.; Stock, J. van der; Vanwijnsberghe, D. (ed.), *'Als ich can'. Liber Amicorum in memory of prof.dr. Maurits Smeyers* (Leuven 2002), 701-742
- J. Moschall, *Marien voerspan of sapeel. Eine mittelniederländische Bearbeitung der "Goldenen Schmiede" des Konrad von Würzburg*. Erlanger Studie 40. Erlangen 1983.
- K.M. Rudy, *Rubrics, Images and Indulgences in late Medieval Netherlandish Manuscripts*. Library of the Written Word 55. Leiden 2017.
- K. Stoker en T. Verbeij, *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. Dl. 2 [Repertorium]. Leuven 1997.
- R. Wieck, *The medieval calendar. Locating time in the Middle Ages*. New York 2017.

Bijlage

Deze bijlage presenteert een eerste volledige beschrijving van het in deze bijdrage besproken gebedenboek. Bij de opzet van de beschrijving wordt de opzet gehanteerd die Gerda Huisman heeft gevolgd in haar *Catalogus van de middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen* uit 1997.

Bij de inhoud van het handschrift is bij een deel van de gebeden een nadere aanduiding van de inhoud gegeven en is bovendien bij diverse gebeden de parallellevering vermeldt. Dit is verre van volledig maar geeft een goede indruk van de plaats die dit gebedenboek inneemt te midden van verwante gebedenboeken. Voor deze informatie is gebruik gemaakt van de BNM-I (zie hierover meer in noot 60). Het handschrift is digitaal volledig beschikbaar: <https://cdm21010.contentdm.oclc.org/digital/collection/Handschriften/id/12155>. Het is gefotografeerd door eCodicesNL. Achtergronden over het gebedenboek en de verwerving op de website van Radboud Erfgoed: www.ru.nl/radboud erfgoed.

Gebedenboek. Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, Hs 610 – Gebedenboek van Catharina Bonen

- Papier en perkament
- 499 bladen
- 145x103 mm
- Maastricht, Tertiarissen Maagdendries
- ca. 1500, Band: ca. 1500

Materiaal

Papier en perkament. 499 bladen, gefolieerd 1-497 (het blad tussen 137 en 138 is niet gefolieerd). Dekbladen van perkament, schutbladen van papier; foliering begint op eerste schutblad. De perkamenten bladen vormen de buitenbladen van zes katernen: fol. 2, 9, 34, 41, 73, 82, 114, 121, 204, 210, 431, 440.

Collatie

1¹⁺⁸ (in dit katern is een papieren blad ingevoegd (1) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 2-15⁸ 16⁸⁺¹ (in dit katern is een

papieren blad ingevoegd (129) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 17-25⁸ || 26¹⁺⁸ (in dit katern is een papieren blad ingevoegd (203) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 27-30⁸ || 31-32⁸ 33⁸⁺¹ (in dit katern is een papieren blad ingevoegd (275) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 34-42⁸ 43⁸⁺¹ (in dit katern is een papieren blad ingevoegd (352) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 44-50⁸ 51⁸⁺¹ (na 417 een blad uitgesneden zonder tekstverlies) 52⁸⁺¹ (in dit katern is een papieren blad ingevoegd (430) met opgeplakte gehistorieerde initiaal op perkament) 53-59⁸ 60¹⁰⁺¹ (na 490 een blad uitgesneden zonder tekstverlies) 61². Katernsignaturen linksonder op eerste blad van vrijwel iedere oorspronkelijk katern (dus niet op de ingevoegde bladen), van a (2r) tot nnn op 473r.

Afmetingen en bladopmaak, schrift en decoratie

Bladen ca 145x103. Geschreven door één hand, hybrida.¹ Liniëring met loodstift, de lijnen die de schriftspiegel begrenzen zijn doorgetrokken tot de bladrand. Schriftspiegel 99x64, breedte varieert. 24 regels. Het merendeel van de initialen is 2 of 3 regels hoog. Deze zijn geschilderd in rode inkt. Initialen van 4 regels hoog in rood: 12v, 17r, 27r, 79r, 141v, 171r, 186r, 278r, 385v, 396r, 400v, 412r, 435r; 4 regels hoog in blauw: 8r, 96r; 5 regels hoog in rood: 66r, 297r, 405r; 5 regels in blauw en rood: 30r, 173v, 451v, 492v; 6 regels hoog in blauw en rood: 176r, 204r, 261r, 302r, 340v, 407r, 432v; 7 regels hoog in blauw en rood: 2r, 351v, 369v, 431r, 469r. De grotere initialen, vooral vanaf 5 regels hoog, zijn voorzien

van penwerk. Zes ingevoegde gehistorieerde initialen, afkomstig uit een koorboek (achterzijde van de initialen bevat notenschrift), vermoedelijk Keulen of omgeving, ca. 1500: 1v (David heeft Goliath geveld), 129r (David slaat het hoofd van Goliath af), 203r (David presenteert het hoofd van Goliath aan twee vrouwen), 275r (Koning David op zijn troon. Vier vrouwen musiceren en zingen), 352r (Kroning van Maria), 430r (David kijkt toe terwijl Batseba baadt).

Band

Originele band. Houten platten met leer overtrokken met op voor- en achterzijde stempeling met Sint Servaas. Oorspronkelijke sloten aanwezig. Voorplat gebroken en hersteld. Vrijwel identieke banden bekend van zeker vier andere handschriften uit Maagdendries.

Herkomst

Handschrift is geschreven door een vrouw uit het klooster Maagdendries te Maastricht. Het beknopte colofon op 203v spreekt over 'scrijferse' en vermeldt haar initialen: l.v.b. Het colofon luidt: 'Bidt om gods wille enen ave maria voer die scrijferse l v b'.

Eigenaars

Twee eigendomsmerken uit de vroege zestiende eeuw op het laatste schutblad: 'desen bock hoert to suster catterena bonen'. Zij was procuratrix in Maagdendries in 1490 en de jaren daarna. Meteen daarna 'desen bock hooirt to suster elsabiet'. Betreft mogelijk Elisabeth van den Daele, die procuratrix was in 1517 en 1519. Op hetzelfde schutblad: Graf Alexander Keller

1 Hoewel het schrift achterin het boek minder sierlijk en slordiger wordt, is er zoveel continuïteit dat ik vooralsnog geen scheiding in handen kan aanbrengen. Verder onderzoek leidt mogelijk tot andere conclusies.

Mariken Teeuwen (eCodicesNL) brengt het gebedenboek van Catharina Bonen in de goede positie om het te laten fotograferen. Foto Dick van Aalst / RU DMC.

1897. Op het voorste dekblad is een blad met een wapenschild geplakt, met als devies: 'Vaillant et veillant'; daaronder: 'Stern Paris'. Op ditzelfde dekblad is in een zestiende-eeuwse hand, de gelijkenis vertoont met die van suster elsabiet: 'Ick wense myn siel aen Godt Endt myn lichaem aen de erden'. De beknopte beschrijving die ingeplakt is op 1r, en die dateert van na 1912 blijkens de inhoud, noemt het 'Property of a Lady of Title'.

Inhoud

1. fol. 2r-8r

Hier beghinnen die ghetijden vander hoegher moeghender werdigher heiligher drivuldicheit diemen des sundaechs lesen sal Die metten Heer dus selste op doen mijn lippen Ende mijnen mont sal voert kundighen dijnen lof God wilt dincken in mijn helpe Heere tot mi te helpen haeste Glorie sijden vader ende den sonen ende den heilighen gheest.²

² Ook: Brussel, KB, II 1332 f.176r-180r (Maaseik); Brussel, KB, II 3490 f.203r-207r (Maaseik); Brussel, KB, II 5220 f.123r-127v (Maaseik); Brussel, KB, IV 31 f.36r-39v (Maaseik); Brussel, KB, IV 94 f.99r-103v (Maaseik); Brussel, KB, IV 317 f.109r-112v (Maaseik); Frankfurt, SUB, Praed. 12 f.001r-006v (Maaseik); Utrecht, MCC, BMH h101 f.206r-212v (Maaseik?).

Sebastiaan ***
(eCodicesNL) fotografeert het gebedenboek van Catharina Bonen. Foto Dick van Aalst / RU DMC.

2. fol. 8r-12v

Hier beghint een innich devoet ghebet totter hogher glorioeser heiligher ghebenedijder drievoldicheit O Du hoegher heerscappie godlicker volcomenheit Hoe onbekent is der weerelt dijn rijcheit ende overswindicheit moeghentheit dijnre macht Di edelheit dijnre natueren ende die groetheit dijnre fygueren³

3. fol. 12v-17r

Een devoet dancaerheit ghebet ende ynnighe offerande totter werdigher heiligher drievuldicheit O afgront alre goedheit heilighe here Almechtich vader ewich god die werdich sijt aen te beden ende billix voer te beven

3 Ook: Amsterdam, BPH, ICN 158; Antwerpen, SB, B 141155; Brussel, KB, 21953 f.1r-3v; Londen, BL, Add. 29887 f.172r-175v; Nijmegen, UB, 312 f.157v-163v; Utrecht, MCC, ABM h38 f.1r-6r (Maagdendries); olim Jaspers (Aerdenhout), z.s. f.107r-108v.

4. fol. 17r-22r

Een devoet ghebet tot god den vader vander offeranden des werdighen lichaems ons heren Jhesu xpristi Ende verdienten sijre heiligher passien ende onser verthijghen te lesen inder missen O Alre heilichste here goedertieren vader ende god alles troestes Aensich van dijnre heiligher stat ende vander hoegher woeninghen der hemelen op dese offerande di ontfenckelijc Aensiet die heilighe offerande

5. fol. 22r-24r

Een ynnich ghebet als men ten hemelschen werdighen sacrament gaen sal
 God heilighe drievuldicheit vader sonen heilighe gheest drie in personen mer een god almachtich in substancien Ic erme broesche ende alte seer onder worppennen wormken broeser gheerlicheit

6. fol. 24r-26v

Een ynnich ghebet der danckaerheit als men thelighe sacrament ontfanghen heeft O mynnentlike schoene edel here ic van herten begheret Dat ic u metten gherechen symeon hadde moeghen ontfanen lijflijc in mijnen ermen O mynnentlike here ende ic u metten ermen mijnre zielen in mijnen herte mocht hebben ghedruet

7. fol. 26v-27r

Vanden selven Eya du levende vrucht du edel gemme du vroelijc paradijs suete appel des ghebloyden vaderlicken herten Du suete rijpe wijndruve.

8. fol. 27r-28r

Een devoet ghebet dat god ghegheven heeft sijnen hey-melicken vrienden tot troest ende ghenade ende is gheheeten der kinder broet ende der zielen licht O du god alles troest heilighe gheest een ghenuechlijck gast mijnre zielen Wies toecomst ic beghere nacht ende dach O suete douwende wynt die daer waeyt inden vroelicken middaghe der godheit

9. fol. 28r-30r

Een devoet ghebet als men dat heiligh sacrament ontfanen heeft Sijt willecoem here Jhesu xpriste volmaect god willecoem du ende een volmaect warachtich mensche Willecoem werdighhe ziele ende lichaem xpristis willecome here Jhesu xpristi levende broet ende spise onser zielen

10. fol. 30r-66r

Dit boexken heit den roese gaert vander passien pluckket daer bloemen op elcken dach alstu van binnen om beswaert best du selste daer vrede in vinden O Milde sloetel dragher der verborghenre scatten der onbegrypeliker rijcheit gods Levende uutstortende ffonteyne der godliker ontfermherticheit⁴

11. fol. 66r-76v

Dese nae bescreven beden selstu eyschen uutten wonden ons heren ihesu xpristi want hi heefse beloeft te gheven den ghenen diese met goeder begheringhen oetmoedelijc eysschende sijn Du selst tot elcker wonden rusten ende bekennen sijn mynne ende dijn ghebreck Ende selt dijn vuyle wonden dijnre onbekender sunden ten suete wonden xpristi draghen sprekende vader onse O Vader der ontfermherticheit Ic erme ongheraecte sundich mensche dancke di dijnre vaderlicker ontfermhertigher trouwen die du mi bewijst hevest in menigher wijs⁵

4 Ook: Brussel, KB, II 277 f. 131r-163v (Maaseik); Brussel, KB, II 1332 f. 128r-158v (Maaseik); Brussel, KB, II 3490 f. 8r-8v, 107r-138r (Maaseik); Brussel, KB, IV 31 f. 8r-26r (Maaseik); Brussel, KB, IV 94 f. 44r-75v (Maaseik); Brussel, KB, IV 397 f. 120r-165v; Darmstadt, HLHB, 1837 f. 89r-149v (Kleef); Den Haag, KB, 134 C 53 f.156r-197r (Maagdendries); Den Haag, KB, 73 E 23 f. 28-35; Den Haag, KB, 73 H 31 f. 100r-170v (Maaseik); Keulen, HA, GB Oct. 143 f.120v-159r; Leiden, UB, BPL 2259 f. 65r-94v (Maaseik); Leiden, UB, LTK 320 f. 33r-73r (Maagdendries); Londen, BL, Add. 29985 f. 29r-60v (Maaseik); Tilburg, UB, KHS 21 f. 1r-57r (Den Bosch, Fraterhuis); Utrecht, MCC, ABM h38 f. 54r-80r (Maagdendries); Utrecht, MCC, BMH h96 f. 202r-231v; Utrecht, MCC, BMH h101 f. 48r-76v (Maaseik?); Olim Leuven, UB, 185 (verloren) f. 1r-29r.

5 Het Cuelsche pater noster; meer dan 30 parallelen in BNM-I

12. fol. 76v-78v

Een devote offeringhe op die seven ghetijden | des lijdens xpristi in ii^c articulen begrepen datmen ter vesperen bedencken sal die over hoghe mynne ons liefs heren ihesu xpristi tot ons O Ghemynde here Jhesu xpriste levende borne alre ghenaden Ic dijn onwerdighe hantwerck love ende aenbede dijn alre heilichste werdighe oetmoedighe menscheit ende alle dijn custelicke preciose lijden

13. fol. 78v-86v

Hier beghint een ynnich ghebet dat Sancte bernaert ghemaect heeft mede te bescreyen ons heren passien | Ende men leest hoe in eenre tijt Sancte Bernaert dit ghebet las voer een crucifix Ende het waert ghesien dat hem dat beelde neder wert vanden cruce neichde ende omhelsde Sancte bernaert Ende dit ghebet is vanden stoel van roemen met schoenen aflate begaeft GHegruet sijstu mijn salicheit O du lieve here Jhesu xpriste weest ghegruet ende wil mi bequaem maken te bedene tot dijnen heilighen cruce want du wetes wel die sake waeromme ic dat beghere⁶

14. fol. 86v-88v

Soe wie dit ghebet leest met rouwe sijnre sunden staende inden stade der graciën verdient groet aflaet die vanden pausen ghegeven is O alre suetste lam goedertieren here Jhesum xpriste Ic vermane ende dancke u des ellendighen staene dat ghi van mynnen voer mi aender perssen des crucen stont vervult met alre bitterheit Hanghende in die snijdende hare in soe groeter scanden ende confusien

15. fol. 88v-94r

Een devoet ghebet vander passien ons liefs heren Ende tot sijnen heilighen ghepijnden ende ghecruysten leden O Almechtich scepper alre dinghen goedertieren verloesser der menschelicker natueren O enighe sone des hemelschen vaders here Jhesum xriste hope ende salicheit der verlorenre werelt

16. fol. 94r-96r

Een ynnich aendachtich ghebet ende offerande tot gode den vader O Ewighe gloriose heilighe driedichheit Ic erme sundighe mensche beghere dat u alle creatueren inden hemel ende inder erden van mijnen wegghen moeten loven Ghebenedien ende groet maken uwen heilighen glorioesen naem van nu tot in ewicheit

17. fol. 96r-119r

Dit sijn die hondert articulen vander weerdigher passien ons heren Jhesum xpristi Sondach Eya ewighe wijsheit goedertieren jhesus met alle mijnre herten beghere ic heden te overdincken dat doeghen ende dat lijden dat ghi wout lijden om mijnen wille

18. fol. 119r-128v

Hier beghinnen seer devote benedyinghe ende gruetinghe tot alle den leden ons heren jhesum xpristi uutwendich ende inwendich welke dicwil inden ghemoë <sic> moede overdincken ende metten monde te spreken is seer suete ende orberlijc | Ende wie hem benedijt die sal met benedixien vervult werden Sondach O Jhesu mijn mynne mijn sueticheit mijn hope mijn salicheit mijn troest wat sal ic di werdelijc moeghe weder gheven die scubbe bin ende asschen ende vander erden ende een onwaert maecsel

6 Mnl. vertaling van Arnulf van Leuven: Salve meum salutare; Talrijke vindplaatsen.

19. fol. 128v-137v

Hier beghint Sint Jheronimus particulen Inden name des heren werden gheboeghen alle knyen hemelsche ertsche ende helsche want onse here Jhesus xpristus is gheworden ghehoersam totter doot yae totter doot des cruceu

20. fol. 137v-141r]

Dit is sinte Ancelmus ghebet Ic roepe tot di mijn god Ic roepe to di want du bist alle den ghenen bi die di aen inder waerheit du biste heer di waerheit leer mi des bid ic dijnre goedertierenheit Hoe ic di inder waerheit sal aenroepen want ic niet en weet hoe ic di aenroepen sal mer oetmoedelijc begheer ic dat van di te leeren

21. fol. 141v-143v

Vander over werdigher heiligher drivoldicheit een devoet oeffeninghe als men totten werdighen heiligen sacrament gaen sal O Hoghe gheloefde heilige drivoldicheit Du ghewarighe god ende mensche die daer verborghen bist inden werden heiligen sacramente die daer openbaer bist inden oversten troen troen <sic> des hemels

22. fol. 143v-144v

Offertorium Ghi sult den oversten priester Jhesus xpristus u ynnighe offerande brenghen elck nae sijnen staet ende vermoeghen Nu gaet voert ghi e|dele coninghe ghi goetwillighe menschen Ende opent uwen scadt mildelijc Ende offert den hemelschen coninc blijdelijc

23. fol. 144v-145r

Totter prevacien Sursum Corda Och nu richtet uwe herten op totten heer roepet ende beghert sijn toecomst

24. fol. 145r

Sanctus Heilich vader in dijnre hoegher almechtheit dattu mi ghescapen heves nae dinen beelde

25. fol. 145r-145v

Benedictus Ghebenedijt bistu die comet inden name des heren

26. fol. 145v-146r

Stillen O Lieve heer ic drucke mi in die afgrondighe myn in dier du di gheoffert hebste inden cruce gode den vader

27. fol. 146r-147r

Inder elivacien des heiligen sacraments Ic gruete di alre liefste vader van hemelrijc ic gruete di alre liefste soen des vaders Ic gruete di alre liefste heilighe gheest Ic gruete di alre liefste ziele werdich vol van ghenaden

28. fol. 147r-147v

Alst heilighe sacrament ghehaven is Sijt willecome mijn heer ende mijn god ende alle dinck Sijt willecoem mijn alre liefste schepper die mi ghescapen hebt nae dijnre beelde

29. fol. 147v

Nobis O god wes ghenadich mi erme sonderse Ende sluytet buyten mijnre herten allet dat mi hindert Ende verleen mi allet dat te begheren te dincken te volbrenghen

30. fol. 147v-148r

Agnus dei O Alder zuetste lam heer Jhesu xpristi di vanden oversten troen neder comen bist En | de sijt nu gheoffert voer onse sonden ende di sonden alle der werelt

31. fol. 148r-151r

Naeder heiligher comunien O broet des levens O levende broet dat vanden hemel hier neder comen is Ende ghevest leven der werelt herberme | di mijnre ende op luyke die hant dijne milder ghenaden Ende spijsje mijn erme hongherighe ende dorstighe ziele met enen cleynten druppelken dijne volre rijcheit

32. fol. 151r-152r

Datmen alle graciën weder op draghen sal in god O Heer jhesu ic sincke mi in di mijnen gheminden bermhertighen god In die minnen orspronck daer ic uut ghevloten bin In dijn heilighe mensche werdinghe in dijn heilich volcomen luyter leven In dijn swaer erbeyt In dijnen swaren bit | teren lijden

33. fol. 152r

Bedijnghe O lieve heer laet mi die verdiente der heiligher messen te staden staen staen <sic> ende comen ende maken mi deelechtich allen der goeder wercken

34. fol. 152r

Der heiligher drivoldicheit lof Weest ghegruet hondert duysent werf alre liefste vader Alder liefste soen Alder liefste heilighe gheest Du bist vol ghenaden

35. fol. 152r-155v

Een devoet lof ende danckbaarheid Glorie lof eer ende danck si di alre | liefste vader in dijne hoegher almachticheit Alre liefste soen in dijne godliker wijsheit Alre liefste heilighe gheest in dijne ewigher minnen ende goetheit Van alle des goets dattu mi ye ghededes in geest ende in natueren

36. fol. 155v-156r

O ghi lijdende bedruete herte die dese blijde aendacht noch niet en hebt Richt ghi op allen die lijdinghe uus herten voer heerlike cruycen teghen die toecomen uus liefs heeren het si uutwendich opval van god of vanden menschen Het si lijfelike crancheit of inwendich ghe-dranghe of becoringhe lijffelijc of gheestelijc Dit sijn alle gulden ende silveren ende metalen cruycen Dese richtet alle op ende offertse dijnen lieven heer

37. fol. 156r-160v

Hier beghint een devote ghebet of offerande totten wapenen ons liefs heren jhesu xpriste O lieve heer jhesu xpriste des levenden gods soen die eerwerdighe teekenen ende wapenen of instrumenten uwer alre heilichster passien die ghi ontfinct inden daghe uus bitteren lijdens begeere ic ende woenschen in mijnre memorien Ende bi oeffeninghen soe aenschouwe ic met droevigher herten die XXX penninghen daer u Judas om | vercocht

38. fol. 160v-166r

Een minlike ende zuete offerande totten hemelschen vader O Hemelsche vader Ic offere dijns eengheboren soens ons heren jhesu xpristi ons brueders ende verloessers onbegrijpelijc groete vierighe gloy ende bernende minne in dien dat hi onverscheydelijc menscheit aenghe | nomen heeft vander maghet maria om onsen wille sijn wonderlike gheboorte zuete ende heilighe menscheit

39. fol. 166r-170v

Totter zoeter werdigher wonden jhesu die sinte Franciscus onse zuete mijnlike vader daghelix plach te lesen ende te eeren O Ghi duerbaer costelike wonden xpristi sonderlinghe teeken der overster minnen vol van godliker zueticheit Daer uut die sonderen een vast | betrouwen neemt Op dat di misdadighe concienzie niet en mis-hope

40. fol. 170v-172v

Die goede paus innocentius begherde van onsen lieven heer te hebben een goede bedinghe tot behoef der coninginnen van cecilien daer met dat si haer leven soude beteren Ende god verhoerde sijn bede ende gaf dese bedinghe di hier na volghet totter coninghinnen behoef ende tot allen menschen dier minne toe hebben te lesen tot deser bedinghen hebben ghegeven III pausen XXX^m jaer afaets van allen dootsonden ende sijn veghevier quite Ende in verdient C carijnen ende | verloester mede een ziele uutten veghevier Die eerste paus heyt Innocentius Die ander benedictus Die derde heyt gregorius O goedertieren heer Jhesus soen des levenden godes ic bid u ende vermane u dattu op doetste mijn herte ende stortes daer in dijn bitter mertielie dat si doergaen mijn hert ende mijn ziele O heer in dijn groete bitterermoede soe make mi rijck

41. fol. 172v-173v⁷

O Heer jhesus des vaders wijsheit ende onse glorie Ic bidde di ver|leene mijnre herten gracie der verlichter puerheit

42. fol. 173v-176r

Hier beghint een schoen ghebet vanden ghebenediden zueten honichvloyenden lieven name Jhesus Jhesus jhesus ontfermhertighe jhesus Ontfermet mijns erme sondersse jhesus jhesus ghenadighe jhesus ontfangt mi als een vader sijn kint⁸

43. fol. 176r-186r

Hier beghint dat voerspanne des edelen zueten name jhesus met perlen verchiert der hoegher wercken des ghebenediden sone ende sijnder heiligher ghebenedijder passien O Jhesu afgront der godliker minnen alle creatueren moeten di loven hemel ende erde moeten di ghebenediden ende nederste afgronden moeten di loven⁹

44. fol. 186r-193v

Hier beghint een schoen overtreck vanden leven ons heren jhesu xpristi gheheeten die bloemen ghehoechenisse Sijt ghegruet alre moeghenste jhesu soen des ewighen vaders Een liecht ende figuree wesende des substancien der ewigher godheit Sijt ghegruet aller wijste jhesu een begherte wesende der ewigher berghelkens die aen verden sonde int eynde der werelt dat licham onser sterfelijcheit¹⁰

7 Boven deze tekst is ruimte vrijgelaten voor een rubriek die niet is ingevuld.

8 Mnl. vertaling van Vincentius Ferrerius: Gebed tot de naam van Jezus. Ook: Jernbeck (Stockholm), z.s. f. 11r- 12r; Utrecht, MCC, ABM h38 f.85v-86v (Maagdendries)

9 Ook: Brussel KB II 1332 f. 180r-187v (Maaseik) Brussel KB II 5220 f. 14r-20v (Maaseik) Den Haag KB 75 G 9 f. 1-12 Den Haag KB 134 C 53 f. 197r-206v (Maagdendries) Gent UB 2364 f. 15r-25v Torun BU 1 f. 224r-234r Utrecht UB Cat. 1030 (Maaseik) Olim Nijhoff (Den Haag) 3.

10 Ook: Utrecht MCC ABM h38 f. 80r (Maagdendries)

45. fol. 193v-196r

Een minlike oracie tusschen der gheminder O mijn alder liefste god herberme di over mi | erme mensche ende verwandele mi alte mael in di Ende maect mi godlike ende ghenaden rijck O mijn alre liefste schepper herberme mi dijner ermer creatuer O alder liefste vader herberme dij dijns ermen kints O mijn alre liefste heer jhesu xpisti herberme di over dijn erme deerne O mijn gheminde brueder herberme dijner ermer bedroefder suster¹¹

46. fol. 196r-203v

Hier beghinnen die letanien van der werdigher passien ons lieven heren jhesu cristi | Kierieleyson Cristeleyson Kierieleyson Ende verleent ons cracht onser sinnen inwendich ende uutwendich di te dienen nae alle dijnen wille God hemelsche vader doer dijn godlike ghewout Ontfermt di over mi Ende verleent mi cracht ende sinne uutwendich ende inwendich te dienen nae alle dijnen wille

47. fol. 203v

Soe wie dit ghebet leest die verdient III hondert jaer aflaet O Naecte menscheit O vrede mertielie O diepe wonden O cracht des bloedes O wreetheit der doot O godlike zueticheit helpt ons totter ewigher zalicheit A M E N

Bid om gods wille enen ave maria voer die scrijfersse l v b

48. fol. 204r-260r

Hier beghint eenen souter ghenomen uur davids souter der hemelscher keyserinnen maria ende een mynlike voerspreckersse haren dienaren Ende desen souter heeft ghemaect die welluydende snaere der godlicker mynnen Die honichvloyende leeraer Sinte Bernaert Ende soe wie op elcken psalm leset die engelsche gruet Ave Maria die heeft van Johannes den paus xxxiiii jaer cc ende xl daghen aflaets Hier van sijn seker bullen ghesien in vrancrijck in een regeliere cloester Ave Maria Salich is die ghene die die <sic> dinen naem lief hebben O Eerwerdighe suete maghet Maria dijn ghenade sal sijn ziele stercken Als een hout dat ghenet is van den fonteynen der wateren sal hi voert brenghe die alre vruchtbarichste vruchten des rechtverdickei | den

49. fol. 260r-260v

Dit is een schoen ghebet van onser liever vrouwen der hemelscher keyserinnen Maria O hemelsche coninghinne Maria moeder des oversten conincks Fonteyne der ontfermherticheit ic bidde u met ynnigher begheerten mijns herten dat ghi sijt mijn enich toevlocht in desen allendighen | leven

50. fol. 261r-278r

Hier beghint den ghuldenen souter der glorioser coninghinnen Ende der werdigher keyserinnen Maria Dien die suete leeraer sinte bernaert ghemaect heeft O werdighe coninghinne des hemels Ic bid u dat ghi wilt ontfaen den lof die uutten heiligen psalmen es ghenomen dien ic u offere met goeder herten O maria als ghi ghegruet wert van ons ende ghewerdicht Doe bid ic u dat ghi ons wilt ghesparen voer die sunden Ende wilt ons gheleiden in die ewighe vrouden Amen

¹¹ Ook: Brussel, KB, 21953 f. 407v-410v (Hasselt, Tertiarissen S. Catharina).

51. fol. 278r-297r

*Hier beghint enen souter ter eren der glorioser coninghinnen ende der werdigher keyserynnen des hemels der sueter bloemen Maria. Beatus vir God gruet u maghet Een hout des levens die hebt ghegeven die vrucht des levens der salicheet der gheloevigher ghi ghebaert jhesum xpristum mer der doecht en es niet ghequets noch af ghe-
weyt dat bladeken*

52. fol. 297r-299v

Een devoet aendechtich ghebet van onser liever vrouwen maria Voer die voeten dijre heilicheit O alre zuetste moeder der ghenaden ligghe ic erme sonderse neder ghevallen met herten ende met licham Up dattu mi leeren wilste wat van di te bidden¹²

53. fol. 299v-301v

Een zuverlijc ghebet totten guldenen tresoer den meechedeliken herte der maghet Maria O Maria ic spreke tot dijnen guldenen herte dat uuten goutberghe alles heilichdoms is ghebroken als een arcke des testaments gheset inden tempel | des gheloeven

54. fol. 302r-332v

Hier beghint een dierbaer crone der eerwerdigher maghet maria van xii sterren ende elcke sterre verchiert met xii costelijcken gemmen Ave maria gracia Weest ghegruet edel coninghinne suver joncfrouwe O gloriose winnerse van god onbevleete moeder xpri di die di werelt hevest verblijt ede verlicht Sterre der zee hemelsche camer blinckende lielic nyewe roese

55. fol. 332v-340r

Hier beghinnen die gulden ghetijden van onser liever zueter vrouwen Te metten hoe si waert ontfanghen pater noster Ave maria gracia Maria maghet ontfaet dat ghebet ende die groete die u vanden heer bijden heilighen engel over ghesant is Ave Maria gracia plena dominus tecum Domina labia Vrouwe doet op mijn lippen ende mijn mont sal voert cundigen dijnen lof

56. fol. 340v-351r

Hier beghinnen onser liever zueter vrouwen der glorioser maghet sinte maria seven psalmen O Vrouwe Maria almechtich inder verbolghentheit gods en verhenghe ons niet ewelijc verdoemt te werden noch in sijnen toren inden veghevier tijtelijc ghepijnt te werden

57. fol. 351v-367v

Hier beghint een loefelijc ghebet gheheyten der heiligher joncfrouwen Maaria voerspanne of sapeelken O Maaria edel coninghinne alre cuysheit een zaerte joncfrouwe Eya conde ic int midden mijns herten smissen ghedichten Ende wt lichtende sin van goude smelten een loffelijc voerspan met schoenen carbonckelen ghechert¹³

58. fol. 367v-369r

Een zuverlijc hoediken van onser liever vrouwen Maria God gruet u glorie der werelt maghet ende moeder maria God gruet u alder goeder tierenste God gruet u vol van graciën vrouwe der enghelen God gruet u alre overster claeerste

12 Ook: Brussel KB 21953 f. 202r-204r (Hasselt, Tertiarissen) Cambridge HUL Riant 91 f. 19r-20v verwante versies in verschillende andere hss.

13 Mnl. bewerking van *Die Goldene Schmiede* van Konrad von Würzburg (ed. Joachim Moschall 1983). Ook: Brussel, KB, 21953, f. 294v-307v (Hasselt, Tertiarissen); Den Haag, KB, 71 H 64, f. 56r-77v.

59. fol. 369r-385r

Hier beginnen die ghetijden vanden rouwe onser liever vrouwen welcke ghemaect heeft die paus Jan die xxieste ende heeft verleent allen den ghenen diese daechlijcs leest inder der glorioser maghet maria moeder de ons liefs heren jhesu xpristi xl jaer aflaets Dit versikel salmen eerst aen spreken te metten ende voert tot alle den ghetijden int jaer een pater noster ende ave Versikel O heilighe moeder gods winster zuete ende schoene bidt voer ons den coninc die om onser zalicheit wille ter doet ghelevert is | *Domine labia*
Heer dus salst mijn lippen op doen Ende mijn mont sal voert condighen dijnen lof

60. fol. 385v-395v

Hier beghint een zuverlijc suetrickende cranselijn totter glorioser maria een maget ende moeder gods God gruet u maria een edel blome des paradijcs ghenoechelijc int aenschouwen der inghelen boven alle meecheden spant ghi crone Ic make di enen zuverlijken hoet van menigherley bloemen Daer ic di zaerte joncfrouwen werdich alles loefs mede begere te grueten uut mijns herten innicheit God gruet u edel roese roet blome Maria vol bernender mynnen vrie edel ende hoghe gheboren Want alsoe die roese verwe scone is boven alle bloemen Alsoe sijdi in des hemels troen onder di enghelsche scaren

61. fol. 395v

Hier beghinnen schoen groeten totter maghet maria God gruet u dochter des enighen vreets God gruet u Maria moeder des enighen gheboren soens God gruet u Maria bruyt des heilighen gheest God gruet u maria vol gods ontfermherticheit

62. fol. 396r-399v

Dit ghebet confirmeerde die die <sic> paus Innocensius die vijfde ende hi gaf al den ghenen die devotelijc segghen vijf hondert daghe aflaets alsoe menichwerf als hijt seet ende een carijne Item soe wi dese bedinghe nuechteren ende ghebiecht xxx daghe contineert of vervolcht wat dinghe dat hi der maghet maria sal heyschen sal hi sonder twijvel vercrijghen eest sijne zielen zalicheit ende hi en sal niet derven van haren visioen of ghesicht iii daghen voer die ure sijnder doot O vrouwe mijn heilige maria ewighe maget der meecheden moeder der overster ghenaden ontfermherticheit ende goedertierenheit biden swerde des drucks dat doerleet dijn ziel als dijn enich sone onse heer jhesus cristus die pijn der doot soude lijden inden cruce Ende bi dien soenlijken begherten biden | welcken hi mede leet met dijnen moederlijken drucke ende beval u te versien sijne vicarius der volcomenster mynnen Sinte Jan den apostel

63. fol. 400v-404v

Hier volghen onder half hondert groeten totten werdigher moeder gods ende glorioser maghet maria O Maria onghequetst ende onghevioleert bloemen Ic gruete di O zee der ontfermherticheit Ic gruete O Putte der ghenaden Ic gruete O conduyt der goedertierenheit Ic gruete di O valleye der diepheit Ic gruete di

64. fol. 404v-406v

Soe wie dit ghebet innichlijc leest ende inden staet van graciën staet die verdient vii jaer aflaets ende xl carijnen vanden paus bonifacius | Die moeder vol van rouwen stont biden cruce vol van tranen Doen haer lieve kint daer aen hinck¹⁴

14 Middel nederlandse (proza)vertaling van Stabat mater dolorosa. Proza vertaling 6

65. fol. 407r-412r

Hier beghinnen xxx suverlike grueten totten ledelkens onser liever zueter vrouwen Maria

Mijn tonghe spreckt victorie der moederliker roesen ende der blinckender lielen der glorioser moeder gods ons heren Alle mijn sinnen doerlyut blijscap die welcke hemel ende erde ende zee volcomelijc niet volloven en moghen Te di O Maria soe neyge ic mi wesende een sonderlinghe sale gods ende een blinckende roese der hemelscher lustelijcheit

66. fol. 412r-414v

Dit is die zuete sequencie ende love sanck van onser liever zueter vrouwen die daer heyt Ave preclara ende maecte een heilich croepel ende doen hijse sanck waert hi al sijnre leden mechtich

Weest ghegruet over claer sterre des meers uut verresen uut gode totten liechte der heydenen maria Eya porte gods die nye gheloken en waerst brenghende in der werelt dat liecht der waarheit die sonne der gherechticheit ghecleet met menscheliken vleesche¹⁵

67. fol. 414v-417r

Een mynlike aensprake ende groete die di heilighe leeraer ende vader Sinte bernaert daghelix plach te spreken tot onser liever zueter vrouwen maria Wes ghegruet zuete ghenaden rijcke maghet gloriose moeder ons heeren vrouwe scoen witter dan die liele Roeder dan die roese hemels van verwen als een saphier daerin soe bistu suverlijc¹⁶

68. fol. 417r-424r

Dit is een sonderlinghe lof totter zueter maghet maghet <sic> O hoeghe rijcheit der godlijcker consten ende wijsheit wie sijn dijn gherichten soe wonderlijc ende onbegrijpelijc Ende dijn | weghe soe onbekant Hoe hebstu soe menighen onbekenden wech eer du die ziele weder brenghes

69. fol. 424r-429v

Hier beghint onser liever vrouwen ghecroende name met xii sterren Ave Maria liele reyn Ave maria roese bloeme Ave maria fiolette cleyne Ave maria gemme ende carbonckel steen Ave maria hemelsche luterne Mijn troest ende toeverlaet alleen Ave maria die nyemant volprijzen en mach Weest mi bi in deser uren ende alle den tijt mijns levens ende sonderlinghe inder uren mijns doots

70. fol. 431r-468v

Hier beghint die crone des loefs der glorioser maghet Maria die men haer devotelijc offeren sal des saterdachs ende in anderen haren feesten Hier beghinnen devoete grueten oft benedijnghe totten sonderlinghen leden der glorioser maghet Maria te lesen des saterdachs Doen die heer begraven was ende die discipulen verstroyet Soe bleef dat gheloeve alleene in onser liever vrouwen maria Als scrijft die paus Johannes die xxste <sic> Daer omme is die contemplacien der alre heilichster maghet van ygheliker devoeter zielen te overdincken ende te omhelzen sonder vermoeden alle saterdaghe Ende seker als seet haer devoete dienre Anselmus Soe en is niet orberliker naest gode dan die gedincnisse der moeder gods Want den mach niet gheschien uut hare ghe | dinckenissen¹⁷

¹⁵ Mnl. vertaling van Ave preclara

¹⁶ Ook: Brussel KB 21953 f.209v-211v (Hasselt, Tertiariissen S. Catharina).

¹⁷ Marialof van Johannes van Gruitrode. Ook: Berlijn, SBB-PK, Germ. Oct. 585 f. 146v-164r; Brussel, KB, IV 31 f.85r-96v (Maaseik); Bryn Mawr, BMC, z.s. f. 91r-101r; Cambridge, FM: 270 f. 136r-152r; Londen, BL, Egerton 677 f.9r-37v (Brussel, Jericho); München, BSB, Cgm 5203 f. 1r-012r (Maaseik); New Haven, YUBL, 196 f. 181r-222v; Nijmegen, UB, 323 f. 227r-230v (verkorte redactie); Nijmegen, UB, 401 f. 52r; Wolfenbüttel, HAB, 61.14 Aug. Oct. f. 186r-233v; Olim Antwerpen, De Bom, 2 f. 147r-161v; Olim Utrecht Beijers, Cat. 1959-04-21 nr.45.

71. fol. 469r-492v

Hier beghint een loflijc schoen ghebet onser liever vrouwen gulden prijs God gruete u maria enyghe uutvercoren moeder gods ende maghet vol glorien O alre edelste coninghinne ende boven al alre mechtichste keyserinne ende vrouwe der ghenadicheit van welker sterflicheit Die suver ende luyter godheit heeft oetmoedelijc vleesch ontfanghen

72. fol. 492v-497v

Hier beghint der hemelscher coninghinnen Maria der moeder Jhesu xpisti hoechste lof Ghegruet sijstu hoeghe gheloefde boven alle creatueren Een moeder alre bermherticheit Du groete gheachde inden hemelschen choren boven alle enghelen ende heilighen Ende in allen godliken herten die di loven O du uutvercoren gods bruyt

The Prayer Book of Catherine Bonen (Nijmegen, UB, Ms. 610)

The rich culture of devotion in women's convents in Limburg

Recently, Radboud University acquired a prayer book from the Maagdendries convent in Maastricht (Ms 610). It was not known to researchers until now. Further study sheds light on the manuscript culture in the Maastricht monastery and on the rich prayer culture in the southeast of the Dutch language area. This contribution argues that the manuscript originated in Maagdendries around 1500 and shows that it was in use by Catharina Bonen, procuratrix of the monastery, in the early years of the 16th century. Subsequently, the indications in this manuscript and other manuscripts for provenance and use in Maagdendries are examined in more detail. In the course of this examination, some manuscripts can be attributed that previously played no role in the research on Maagdendries, while the attribution of some other manuscripts can be rejected. Striking in the majority of the prayer books of Maagdendries and the monasteries in Hasselt and Maaseik associated with it is the distinctive literary text culture. We are probably on the trail of a network of monasteries within which related texts circulated, and which, one could perhaps say, were part of a shared reading community.